

Batılılaşan
İSTANBUL'UN
RUM MİMARLARI

ΟΙ ΡΩΜΙΟΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ
στην περίοδο του εκδυτικισμού

Yayma Hazırlayanlar / Επιμέλεια

HASAN KURUYAZICI, EVA ŞARLAK

PATROKLOS KAMBANAKIS ▲ Φωτογραφία του Πάτροκλου
GENÇLİK FOTOĞRAFI (İSTANBUL)
(KAMBANAKIS, 1892)

PATROKLOS KAMBANAKIS'İN MİMARİ VİZYONU

Lila Teodoridu-Sotiriou, Savvas Cilenis

Mimar Patroklos M. Kambanakis (1858-1929) Andros Adası'nın Korti kasabasında aydın bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Atina'da iki yıllık eğitim veren Güzel Sanatlar Okulu'nda başlattığı öğrenimini, sık sık gittiği Paris'te, büyük olasılıkla disardan öğrenci (*élève libre*) olarak tamamlar. Yüksüz 1885 yılında, "İstanbul'un seçkin doktorlarından ve Misir Hıdivi'nin şahsi hekimii" olan ağabeyi Ioannis'in izinde İstanbul'a yerleşir.

"Matematik ve geometri bilimlerinin çalışan araştırmacısı ve antik Yunan sanat ve felsefesinin ergin bilim insanı" meslek hayatındaki ilk adımlarından beri düşünür ve sanatçı mızacını belli eder. 1885'te Atina'da I. Parnassos Güzel Sanatlar Sergisi'ne, 1888'de de ödül kazandığı (Barutas, 1990, 82,94) VI. Olimpia'ya katılır. İstanbul'da bilinen ilk eseri (1889) Tepebaşı'ndaki, 1905 yılına kadar Yazlık Tiyatro (*Théâtre d'Eté*) olarak bilinen (Stamatopulu-Vasilaku, 1996) ve önceleri bir açık hava tiyatrosu olan Amfit'in projesi ve inşasıdır. Doğru olarak "şehir kültürünün mabetleri" olarak nitelenen tiyatro binaları, hayal gücü zengin bir mimar için mükemmel bir başlangıçtır. Aynı dönemde, Kambanakis'in Güzel Sanatlar Okulu'ndan hocaları E. Ziller ve I. Lazarimos da Atina ve Pire tiyatroları üzerinde çalışmaktadır ve genelde Avrupa tiyatro binalarındaki yaygın mimari tarz tarihselcilik (historizm) ve eski mimarilere yeni bir bakış getiren diğer öslüplardır.

Kambanakis 1888'de Helen Filoloji Derneği'ne* (HFD) üye olur. Bilindiği üzere bu derneğin ideolojik temelleri "antik Helen kültürü ve aydın Avrupa" bağlantısı üzerine kurulmuştur. Dernekte, uluslararası ilişkiler ve bağlantılar düzenleyici ve geliştirilmekte, kozmopolit düşünce bicimi esas sayılmaktadır. 1893'te Dernek başkanı bu o acı fakat aynı zamanda gururla birbicimde dile getirir: "Yalnızca Batı'da yaşayınlar HFD'nin değerini layık olduğu kadar takdir edebilirler." HFD, kozmopolit akımın birbicisi sayılmakla beraber Helenizm ideali konusunda hiçbir ödün vermeye ve bu alanda öncü bir rol oynar. Yunan edebiyatının sözçüsü olarak uluslararası bilimsel rekabet alanında önemli bir yer edinmeye hedefler (Yanakopoulos, 1998). Teofil Kairi'nin akraba ve öğrencilerinin oğlu için bu dernek mükemmel bir düşüncə ortamı oluşturmuştur. Patroklos Kambanakis HFD'nin aktif kadrosu arasında yer almış, uzun zaman çok tanınmış Arkeoloji Heyeti'ne de üye olmuş ve üç dönem boyu bu heyetin ikinci başkan yardımcılığını üstlenmiştir. HFD ortamında yetişen, ona hizmet sunan ve en üst makamlarda görev yapan biri olarak 1921-22 döneminde bu derneğin kapatılmasının acısını da yaşamıştır.

Burgazada Aya Yorgi Karipi Kilisesi (1897/ bugün mevcut), İspanya Büyükelçiliği Binası ve Siraserviler'deki Kepecis Konağı (daha sonra Belçika Büyükelçiliği) (takriben 1895-1900), Arnavutköy'deki Musurion Kız Okulu (1911) (Büyükkarcı, 2003, 867-880), Haseki'deki Rum Kadınlar Hastanesi (bugün Haseki Hastanesi) Kambanakis'in İstanbul'da projesini yaptığı kamu binalarından bazılarıdır. Tahsin Paşa, Revdan Paşa ve Gazi Osman Paşa'nın dul eşiin sarayı, Osmanlı İngiltere Büyükelçi Musuru Paşa'nın Siraserviler'deki zarif konağı (bugün Romanya Büyükelçiliği), İstiklal Caddesi'ndeki Lüksemburg Pastanesi, Zekie Sultan'ın sarayının süslümleri de onun eserleri arasında yer almaktadır. Ayrıca 1896'da mimar A. Mancikas ve P. Fotiadis ile birlikte yürüttüğü HED binasının restorasyonu Kambanakis'in önemli çalışmalarındandır. Çengelköy İlkokulu binası projesi de büyük olasılıkla karşılığında ücret almadan kendisi tarafından tasarlanmıştır.

STAVROS KEPECİS KONAĞI ▲ Μέγαρο Σταύρου Κεπετζή/σημερινή Βελγική πρεσβεία(συλλογή Λ.Θεοδωρίδην)

MİLLİ YARDIMSEVER VAKFI ▲ Ξύλινοι οικίσκοι στα Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα (Σιδηρόπουλος, 1999:235)

BEYOĞLU PANAYIA ▲ Η πολυκατοικία της Παναγίας στο Πέρα (Τσιλένης, 1998: 209-211)

ΤΟ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΟΡΑΜΑ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΚΛΟΥ ΚΑΜΠΑΝΑΚΗ

Λιλι Θεοδωρίδην-Σωτηρίου, Σάββας Τσιλένης

Ο αρχιτέκτονας Πάτροκλος Μ. Καμπανάκης (1858-1929), γεννήθηκε στο Κόρδη της Άνδρου, γόνος οικογένειας με πνευματική καλλιέργεια. Σπούδασε στο διετές Σχολείο των Τεχνών στην Αθήνα και ολοκλήρωσε τις σπουδές του με συγκέντρωση στο Παρίσι, πιθανότατα ως "élève libre". Γύρω στα 1885 εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη ακόλουθώντας

το παράδειγμα των μεγαλυτέρου αδελφού του Ιωάννη «εγκρίτων ιατρού της Κωνσταντινούπολης και προσωπικού ιατρού των Χεδύβων».

Από την αρχή ακόμη της καριέρας του ξεδιπλώνεται ο διανοτής και ο καλλιτέχνης, ο «μελετηρός ερευνητής της Μαθηματικής και Γεωγραφικής επιστήμης και ο μάντης της αρχαίας ελληνικής Τέχνης και Φιλοσοφίας». Το 1885 συμμετέχει στην Αθήνα στην Πρώτη Καλλιτεχνική Έκθεση του Παρνασού και αργότερα στα Δ' Ολύμπια (1888) όπου και βραβεύεται (Μπαρόντας, 1990: 82, 94). Ένα από τα πρώτα έργα (1889) που του αποδίδονται στην Κωνσταντινούπολη είναι ο σχεδιασμός και η κατασκευή του ανοιχτού (αρχικά χωρού) θέατρου "Αμφί" ("Αμφί", από την λέξη αμφιθέατρο) στην περιοχή των Μνηματακέιων (Τελέπιτσα), που ονομάζονταν Θέατρο Β'. Είτε ός το 1905 (Σταματοπούλου-Βασιλάκου, 2006). Ένα κτίριο θεάτρου, ένας κορυφικός καθεδρικός του αστικού πολιτισμού, όπως είναι ήταν, έχει χαρακτηρισθεί, αποτελεί το ιδανικό ξεκίνημα για τον ευφάνταστο αρχιτέκτονα. Την ίδια εξάλλου εποχή ο καθηγητές του στο Σχολείο των Τεχνών της Αθήνας, ο E. Ziller και ο I. Λαζαρίδης ασχολούνται με τα θέατρα των Αθηνών και του Πειραιά αντίστοιχα, ενώ στα κτίρια των θεάτρων της Ευρώπης θριαμβεύει ο ιωτοιμός και οι διάφορες αρχιτεκτονικές αναβίωσες.

Ο Καμπανάκης γίνεται από το 1888 τακτικό μέλος του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου (Ε.Φ.Σ.Κ.), η ιδεολογική συγκρότηση του οποίου χαρακτηρίζονται ως γνωστόν από τη συνάρτηση «ελληνική αρχαιότητα και φωτισμένη Ευρώπη». Οι διεθνείς σχέσεις και επαρές καλλιέργονταν συστηματικά στο Σύλλογο και αποτελούσαν την πεμπτονόια του κοιμοπόλιτικου πνεύματος που τον διέκρινε: «μόνον οι εν τη Δύσει εκπιώσουν επαξίως και αναγνωρίζουν την τον Ε.Φ.Σ.Κ. σημασίαν» παρατηρεί με πριώτα αλλά και υπερηφάνεια ο πρόεδρος του το 1893. Αν και το περβάλλον του Σύλλογου υπήρξε θερμοκοινίδια του κοιμοπόλιτισμού, σε καμία περίπτωση δεν συνιούσιες υποχώρηση από την ιδέα του ελληνισμούν. Αντίθετα ο Ε.Φ.Σ.Κ. επιφυλάσσοντας για τον εαυτό του το ρόλο του εκπροσώπου των ελληνικών γραμμάτων, επιζητούσε την ανάδειξή του σε πεδίο της διεθνούς επιστημονικής άμιλλας. Για το γιο των συγγενών και μαθητών του Θεόφιλου Καΐρη, το περβάλλον του Σύλλογου, δεν μπορούσε παρά να γίνει ο ιδανικός χώρος της πνευματικής του δράσης. Ο Πάτροκλος Καμπανάκης γίνεται δραστήριο στέλεχος του Ε.Φ.Σ.Κ., μέλος της φημοσύνης Αρχαιολογικής Επιτροπής για πολλά χρόνια και β' αντιπρόεδρος του για τρεις θητείες (Γιαννακόπουλος, 1998). Γαλούχηθηκε με το Σύλλογο, υπήρχε το Σύλλογο και είχε την πικρή εμπειρία, οντάς στα ανώτατα αξιώματα το διάστημα 1921-22, να τον δει να κλείνει.

Στην Κωνσταντινούπολη σχεδίασε πολλές δημόσιες οικοδομές, μεταξύ των οποίων τον ναό του Αγίου Γεωργίου Καρούνη στην Αντιγόνη (1897/διατηρείται), τα μέγαρα της Ισταντίνης προεσβείας και τον τραπεζίτη Σταύρο Κελετζή (αργότερα Βελγική πρεσβεία (π. 1895-1900/διατηρείται), το Μουσεύμενο Παρθεναγαγείο (1911) στο Μεγάλο Ρέμα (Αργαούντια), το Ελληνικό Νοσοκομείο των Γυναικών εν Χασεκή.

Έργα του επίσης ήταν το μέγαρο του Ταζίν Πασά, Ρεβδάν Πασά και της χήρας Γαζή Οσμάν Πασά, η κομψή έπαυλη του οθωμανού πρεσβευτή στην Αγγλία Μουσούρη Πασά (σημερινή πρεσβεία της Ρουμανίας), το Μέγα Καφενείον Λουξεμβούργου στο Πέραν, η διακόσμηση των ανακτόρων της Α.Υ. Σεκέ Σουλτάνας κ.ά. Από την επαγγελματική του δραστηριότητα στην Κωνσταντινούπολη γνωρίζουμε ακόμη ότι μαζί με τους αρχιτέκτονες A. Μαντζέα και P. Φοτάδη ασχολήθηκε το 1896 με την επισκευή του κτιρίου του Ε.Φ.Σ.Κ.. Σχεδίασε, κατά πάσα πιθανότητα χωρίς αμφιβίη, την Αστυκή Σχολή στο Τσερκέλιουν. Με σχέδια του Πάτροκλου και χορηγία του Α. Συγγρού κατασκευάστηκαν το διάτημα 1895-1896 τρία κωμόφυλλα ξύλινα περίπτερα για ασθενείς υψηλών εισοδημάτων «πασχόντων εξ ολαφών ψυχικών νοσημάτων», στον περιβόλο των Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων (Σιδηρόπουλος, 1999: 237). Σε συνεργασία με τους αρχιτέκτονες Φωτάδη, Κουπετσούλου και Γαλάντη σχεδίασε το 1898 την πολυκατοικία που ανήρει στο ναό της Παναγίας στο Πέραν (Τσιλένης, 1998: 209-211). Ένα σχέδιο του για την ανέγερση μικρού οφθαντοροφείου δαπάνης 650 λιρών στα Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα (1898) δεν υλοποιήθηκε, γιατί εν τω μεταξύ πέθανε ο Συγγρός. Με σχέδια του κατασκευάστηκε επίσης το Γιανναστήριο στη Μεγάλη του Γένους Σχολή το 1904 (Τσιλένης, 2004: 335-336) και ο

MİDILLİ'DEKİ AKLIDIU'DA ▲ Το καμπαναριό της εκκλησίας των BULUNAN EVANGELİSTRİA Ακλειδίου στη Μυτιλήνη (σύλλογη Λ. Θεοδωρίδην)

Millî Yardımseverler Vakfı (*Etnika Filantropika Katastimata*, Balıklı Rum Hastanesi) bahçesinde ise Kambanakis'in planı ve Andrea Singro'nunlarıyla, 1895-1896'da "hafif ruh hastaları" olan yükseklilikler hastalar için üç adet zarif ahşap pavyon inşa edilmiştir (*Sidirooulos*, 1999, 236-237). Kambanakis 1898'de Beyoğlu'nda mimar Fotiadis, mimar Küpeçoğlu ve mimar Galanti'yle birlikte Panayia Rum Ortodoks Kilisesi'ne ait apartman binasının projesini yapmıştır (*Tsilenis*, 1998, 209-211). Millî Yardımseverler Vakfı'nda inşa edilmesi tasarlanan ve 650 liraya mal olacağının hesaplanan küçük yetimhane binası Singro'nun ölümü dolayısıyla gerçekleştirilememiştir. Yine Kambanakis'in tasarımlıyla inşa edilen binalar arasında 1904'teki Fener Erkek Lisesi (*Megali tu Genus Sholi*, Kırmızı Okul olarak da bilinir, cn.) spor salonunu (*Tsilenis*, 2004: 335-336) ve 1910'daki Edremi Panayia Kilisesi'ni de sayabiliriz (*Teodoridou*, 2007, 380-382). Ayrıca mimar Viktor Adamandidis tarafından tasarlanan Pera Hayırsever Kadınlar Deneği'nin (1908) dört katlı, ferah binasının inşaatının denetimini de Fotiadis ile birlikte gerçekleştirmiştir.

Kampanakis 1900'da, Dionisos Tavularis tiyatro grubu, HFD'nin etkinlikleri çerçevesinde Sofokles'in *Antigone'sini* tamamen yenilikçi bir anlayışla, Mendelson'un müziği eşliğinde sahnelediği zaman, oyunun dekorunu yapmayı üstlenir (*Stamatopulu-Vasilaku*, 1996, 131). Antik Helen kültürünü aydın Avrupa kültürüyle tekrar bağdaştırmak, mimar olarak faaliyetlerinin odak noktasını oluşturacaktır. Tiyatro

binası projeleriyle ilgilenir ve 1904'te yangından kısmen hasar görmüş olan Halep Pasajı'ndaki Varyete (sonra Ses, bugün Ortaoyuncular) Tiyatrosu'nun restorasyon çalışmalarına başlar (*Bozı*, 2002, 400). Tiyatronun salonu 554 seyirci almakta ve 1 numaralı lokası hâlâ mimarın adını taşımaktadır.

Ekümenik Patrikhanen zengin inşaat tecrübesine sahip Kambanakis'i Heybeliada Ruhban Okulu'nun yenileme çalışmaları için oluşturulan Danışma Kurulu'na katar -bu çalışmalar 1894'teki büyük depremden önce yapılmıştır-. Daha sonra, bina depremden çok büyük hasar görürken Kambanakis, Periklis Fotiadis ve M. Vlasiadis ile beraber binayı tamamen yıkma önerisini getirir. Maraslion Okulu inşaatında yolsuzluk iddiaları ortaya çıkınca da Fotiadis ve Vlasiadis ile birlikte çalışmaların ve harcamaların denetlenmesini üstlenir. 1889'dan, İstanbul'dan kesin olarak ayrıldığı 1922'ye kadar tanınmış ticaret yiliği *Annuaire Oriental*'erde sürekli adına rastlanmaktadır.

Kambanakis'in olağanüstü parlak meslek hayatı İstanbul Rum cemaatinin, Patrikhanen çevrelerinin ve Atina burjuvazisinin desteğiyle gelir. Örneğin, Teofil Kairis'in öğrencisi ve ailesiyle yakın ilişkisi olan Andreas Sigros'un ona tam destek vermiştir. 1898'de geçici olarak İstanbul'da oturan Midilli Metropoliti Kirilos Mumcis, Midilli'de Evangelismos tis Teotoku Aklidiu Kilisesi'ni yenileme projesini ona ismarlamıştır. Bu bina adanın az sayıda kubbeli kiliselerinden biridir.

Uluslararası Mimarlık Yarışmaları

Kambanakis'in kişiliği ile sanatının güçlü bir biçimde izlendiği alan uluslararası mimarlık yarışmalarıdır. Onun dışında dönemin uluslararası mimarlık yarışmalarına bu kadar tutarlılık ve israrla katılıp uluslararası mimarlar çerçevesinde rekabet girmekten kaçınmayan başka Osmanlı veya Yunanlı mimara rastlamak pek mümkün değildir.

Kambanakis 1890'da, Londra'da 365 metre yüksekliğinde anıtsal bir kule yapımı için düzenlenen mimarlık yarışmasına katılır. Yarışma, Britanyalıların Eiffel Kulesi'nden daha yüksek bir kuleye sahip olma iddiaları çerçevesinde düzenlenmiştir. Yarışmaya katılan 68 proje arasında 20 proje seçilir. Seçilenler arasında Kambanakis'in projesi altıncı gelmiştir. Birinci ödülü kazanan proje kulenin altı ayak üzerinde yükselmesini öngörmektedir (kisa süre sonra Eiffel Kulesi'ne benzemesi için ayak sayısı dörde indirilir). Mali sorunlar dolayısıyla bir süre sonra inşaat durdurulur; sonunda 1907'de yıkılır. Aynı yerde bugün Wembley stadı yarışmaya bulunmaktadır.

Aynı yıl (1890) Kambanakis, Kahire Arkeoloji Müzesi için açılan uluslararası yarışmaya katılır (*Teodoridou*, 2007). Ama sanatkârane çalışması elenir. Kendisi bu projesini 1903'te Pera Salon'da sergiler. Sanat eleştirmeni Celal Esad Arseven'in yorumundan edindiğimiz bilgiye göre (*Kürkman*, 2004, 68-72) Kambanakis'in sağlam ve kütlesel binası, ufak pencereleri, kemerler, lotus çiçeği ve insan figürleriyle süslü sütun başlıklarını ile Eski Mısır mimarisinden esinlenmiştir (*Colonas-Theodoridou*, 2010).

Bir süre sonra, 1892'de Uluslararası Chicago Fuarı çerçevesinde Amerika kıtasının keşfinin 400. yıldönümü dolayısıyla anıtsal bir kule olacak "Kolombiyon" için yarışma düzenlenir. Kambanakis, yarışmada birinci ödülü layık görülmeye sevinçini yasar. Altın madalyaların yanı sıra mimara sunulan "onur diploması", cenaze töreni konuşmasında belirtildiği gibi (..., 1929) "Uluslararası bir jürinin bu diplomadaki İngilizce yazılmış metkiye ve olağanüstü olumlu nitelémeler, bir bilim adamı için paha biçilmez bir zafer niteliğindedir." Söz konusu proje muhtemelen Kambanakis'in "Tufan Öncesiinde İki Dünya'nın Atlantis

KOLUMBIYON ▲ Το Κολομβίον
(KAMBANAKIS, 1892) (Καμπανάκης, 1892)

148 JSAH, XLVII, JUNE 1987

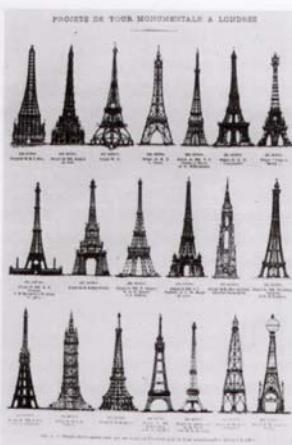

Fig. 4. Projects submitted to the London Tower Competition, 1890 (Le Génie Civil, July 1890).

The site of the Exposition having been decided, the Chicago Tribune had designated itself as the unofficial forum for proposals to build a Columbian Exposition tower. An especially innovative idea which was announced in the Tribune of March 8, 1890, was by James C. Doolittle, who proposed to cover the entire exposition in a vast circular iron and glass tent covering some 150 acres. A central steel tower, capable of holding eight elevators and supporting the entire roof, would have risen to 1,100 feet. Ideas for the Columbian Exposition tower flooded the offices of the Tribune throughout the early months of 1890; and in June the newspaper published an article describing how the Exposition commissioners were already thinking of what they considered to be the frequently ridiculous.

6. "The Water Tower Competition," *Engineering*, 49 (1890), 726.
7. A review of many of the projects submitted in the competition was published in "The Great Tower in London," *Engineering*, 49 (1890), 726.
8. "Metropolis Park Tower," *The Engineer*, 76 (1892), 231.
9. "Chicago Tower," *The Engineer*, 76 (1892), 231.

WATKIN KULESİ ▲ Τα δημοσιευμένα σχέδια του διαγωνισμού για τον πύργο του Λονδίνου (Jay, 1987: 146)
(KAMBANAKIS ÇİZİMİ NO. 6)

ναός της Παναγίας Αθανασίου το 1910 (Θεοδωρίδου, 2007: 380-382). Επέβλεψε, μαζί με τον Π. Φωτάδη, το τετράσφροφο «φωτόλουστο» κτίριο της Φιλόποιου Αδελφότητας Κυριών στο Πέραν (1908), σε σχέδια του αρχιτέκτονα Βίκτορα Αδαμαντίδη.

To 1904 ανέλαβε, στα πλαίσια της δράσης του στον Ε.Φ.Σ.Κ., το καινοφανές εγχείριμα της σκηνογραφίας της θεατρικής παράστασης Αντιγόνη του Σοφοκλέους σε μονοτή Μέντελον σε συνεργασία με το θίασο Διονυσίου Ταβούλαρη (Σταματοπούλου-Βασιλάκου, 2006:131). Η σύγχρημη ελληνική αρχαριότητας και φωτισμένης Ευρώπης αποτελεί ξανά το πλαίσιο της δράσης του. Ασχολείται με θεατρικά κτίρια και το 1904 όταν αναλαμβάνει την ανακαίνιση του θέατρου Variete «Se Tiyatrosu» (Passage d' Alep/Halep Pasajı), τμήμα του οποίου είχε καταστραφεί την ίδια χρονιά από πυρκαγιά (Μπόζη, 2002: 400). Σ' αυτό το θέατρο των 554 θέσεων το θεωρεί με το νούμερό ένα (1) φέρει μέχρι και σήμερα το όνομα του αρχιτέκτονα.

Ο Καμπανάκης είχε μεγάλη κατασκευαστική εμπειρία και γι' αυτόν τον λόγο τον χρηματοποιεί το Οικουμενικό Πατριαρχείο σε ειδική γνωμοδοτούχη επιτροπή για την επισκευή του κτηρίου της Θεολογικής Σχολής Χάλικης πριν τον κατωτερπικό σεισμό του 1894. Στη συνέχεια, όταν το κτίριο καταστρέφεται από το οισιό, εισηγείται με τους Π. Φωτάδη και Μ. Βλασιάδη υπέρ της ολικής κατεδάφισης του. Όταν υπάρχουν υποψίες για ασταθαίλες στην οικοδομή της Μαρασλείου Σχολής ελέγχει πάλι με τους Φωτιάδη και Βλασιάδη της εργασίες και τα οικονομικά. Το όνομά του απαντά συνεχώς στους Αποικίας Oriental, τους περίφημους επίκους εμπορικούς οδηγούς της Κωνσταντινούπολης μεταξύ των ετών 1889-1922, όποτε αποχωρεί οικοτυπά από την Πόλη.

Η εκπληκτική αυτή καριέρα εκπυλάχθηκε με τη στήριξη της ομογένειας της Πόλης, των κίνητρων του Πατριαρχείου, αλλά και των κίνητρων των μεγάλων της Αθήνας. Είχε για παράδειγμα τη στήριξη του Ανδρέα Συγγρού, που υπήρξε μαθήτης του Θεόφιλου Καΐρη και συνανταρεφόταν την οικογένεια του. Στα 1898 ο παρεπόμπον στην Κωνσταντινούπολη μητροπόλιτης Μυτιλήνης Κύριολος Μουμτζής, του παραγγέλνει τα σχέδια για την εκ βάθμων ανακαίνιση του ναού του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου Ακλειδιού στη Μυτιλήνη. Πρόσεκται για έναν από τους λίγους σταυρικούς τύπου τρουλαίους ναούς στο νησί με ανεξάρτητο, κομψό κωδωνοστάσιο.

Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ ΣΕ ΔΙΕΘΝΕΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥΣ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΥΣ

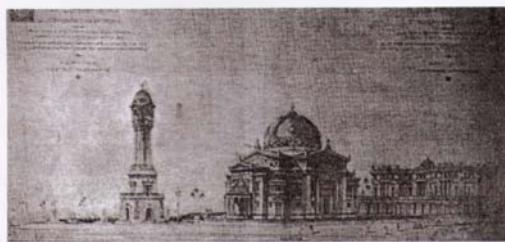
Εκεί όμως όπου η προσωπικότητα του Πάτροκλου έρχεται σε άμεση συνέργαση με τα έργα του είναι όταν συμμετέχει στους μεγάλους διαγωνισμούς. Δεν είναι γνωστό αν άλλος Οθωμανός ή Έλληνας αρχιτέκτονας της εποχής του έλαβε με τόση συνέπεια και επιμονή μέρος σε μεγάλους αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς, συναγωνιζόμενος τη διεθνή αρχιτεκτονική κοινότητα.

To 1890 ο Καμπανάκης πήρε μέρος στο μεγάλο διαγωνισμό που προκηρύχθηκε στο Λονδίνο για την ανέγερση ενός μητριαδίου πύργου, ύψους 365 μ. Ο διαγωνισμός του Λονδίνου εντασσόταν στις προσπάθειες των Βρετανών να ανεγέρσουν ένα πύργο ψηλότερο απ' αυτόν του Eiffel. Στο διαγωνισμό πήραν μέρος εξήντα οκτώ κορυφαίοι αρχιτέκτονες, εκ των οποίων επέλεγανταν είκοσι μόνο σχέδια. Μεταξύ των είκοσι αυτών σχεδίων το σχέδιο του Πάτροκλου ήλθε έκτο. Το πρώτο βραβείο κέρδισε το σχέδιο ενός πύργου σπριζόνευτον σε έξι πόδια, που σύντομα μεταφορθήστηκαν σε τέσσερα για να μοιάζει μ' αυτόν του Eiffel. Άργο οικονομικών προβλημάτων το έργο σταμάτησε και τελικά κατεδαφίστηκε το 1907. Στη θέση του βρίσκεται σήμερα το στάδιο Wembley.

Την ίδια χρονιά (1890) Καμπανάκης συμμετείχε στο διεθνή διαγωνισμό που προκηρύχθηκε για την ανέγερση του Αρχαιολογικού Μουσείου στο Κάιρο (Θεοδωρίδου, 2007). Το περίτεχνο σχέδιο του Καμπανάκη δεν επλέχθη. Ο αρχιτέκτονας εξέθεσε σχέδια του Αιγυπτιακού Μουσείου στο Pera Salon το 1903. Από ένα τεχνοκρητικό σχόλιο του Celal Esad Arseven πληροφορούμαστε ότι η στέρεα και συμπαγής εμφάνιση των κτιρίου του Καμπανάκη, τα μερά παράθυρα και οι θύρες χωρίς τόξα, τα κινόνταραν των κώνων διακοσμήμενα με ανθή λωτού ή ανθρωπίνων κεφαλών είχαν επηρεάσει από την πρόμινη αιγυπτιακή αρχιτεκτονική (Kurkman, 2004: 68-72, Colonas, Theodoridou, 2010).

PERA SALONUNDU
KAMBANAKIS GİRİŞİ (COLO-
NAS-THEODORIDOU, 2010)

25. Σχέδιο επικλείας Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης, στο Κάιρο, του Πάτρονος Καμπανάκη
(Περιοδικό Νέο Πνεύμα, 1909).

KAHİRE'DEKİ AYIOS
KOSTANDINOS VE ELENI RUM
ORTODOKS KİLİSESİ
(1909 YILINDA NEO PNEVMA
DERGİSİNDE YAYINLANAN ÇİZİM)

Üzerinden Bağlantısı” başlığı altında 1892'de yayımlanan bilimsel çalışmasında yer almış, daha sonra bir mektup esliğinde Madrid'deki Amerikanologlar Kongresi'ne gönderilmiş, Kolombiyon adını taşıyan görkemli projedir.

Adı geçen bilimsel çalışmada Kambanakis filozof Eflatun'un izinde Avrupa ve Amerika kültürünün belli başlı ögelerini bağıdaştırarak Atlantis'in coğrafi konumunu belirlemeye çalışır. Bu arada Atlantis'e ilişkin olumsuz eleştiriler bir yana bırakarak onun yoğun bir hayal gücü ürünü olan Kolombus anıtına ilişkin önerisi üzerinde durmak isteriz. Kambanakis çalışmasında onuncu plan olarak yer alan anıtın kompozisyonuna söyle bir açıklama getirir: “100-150 metrelük bir kule olarak görünen bina yalnızca etnoloji ve arkeoloji müzesi olarak algılanmakla beraber, gerçekte uygar ulusların en eski çağlarından beri yarattığı değişik tarz ve üslupların soy ağacını ve aralarındaki ilişkiye göz önüne sermektedir.”

Bilindiği üzere HFD “fidanlığında” antropolojik, etnolojik ve bilimsel çalışmalar yesermekte ve bunlar Kambanakis için birer esin kaynağı oluşturmaktaydı. Mimarlık alanındaki yenilikçi tasarımların arenası olan Dünya Fuarı (Çelik, 1992, 76-93) heyecanı içerisinde tasarlanan Kolombiyon (1889 Paris Fuarı sonrasında ve 1893 Chicago Fuarı öncesinde), genç mimarın kozmopolit ve coşkulu kişiliğinin bir ifadesidir. Çeşitli mimari tarz ve üslupları kademeli biçimde sergileyerek eserini, o dönemin en parlak mimarı başarısı olan Eiffel Kulesi'yle noktalaması, bizi şaşırtmamalı. Birkaç yıl sonra, 1900'de padişahın emriyle mimar d'Aronco tarafından Şam'da inşa edilen ve “telgraf” icadını kutlayan dev çelik sütunun zirvesinde de zamanın mimari başarısı sayılan Yıldız Camii'nin bir kopyası yerleştirilmişti (Kreiser, 1997: 108). Zaten dönem tarihselikleri cağıdır; mimari eserlerin sergilendiği, cesur müdahaleler ve sembolik binalar dönemi...

Atlantis'in yerli ilgili çalışmalar Kambanakis'in Kolombiyon projesi için esin kaynağı oluşturmuş mudur? Kendisi bunu söyle ifade ediyor: “Yukanda da belirtilen fikirlere ve değişik uluslararası karşılaşmaları dayanarak, Kristof Kolombus'un sonsuzluğa uzanan ilahi anısına saygı ifadesi olarak Kolombion adlı anıt yaratma fikri zihnimde belirdi.” Bir süre sonra aynı konuya ele alan “Atlantis Üzerine” (Peri Atlantidos) adlı makalesi Neologos gazetesinde yayınlanır (Neologos, 1893a). Onun sanata karşı olan ilgisi yine Neologos gazetesinde yayınlanan tanınmış makalesi “Sanat Tarihi Üzerine” ile de doğrulanmaktadır (Neologos, 1893b). 13.06.1904'te HFD'de yaptığı konuşmadada Kambanakis yine benzer bir konuya değinir: “Knosos, Meksika ve Diğer Yerlerdeki Eski Anıtlarda Rastlanan Haç Plan Üzerine ...”

Kambanakis 1894 Eylül ayında seckin bilim insanları ve başka Avrupalı aydınlar esliğinde Budapeste'de düzenlenen 8. Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongresi'ne katılır. Avrupa'nın değişik başkentlerinde düzenlenen bu toplantılar, zamanında şehir ortamında sağlık konusunda tanınmış ve önemli tartışma alanları niteliğindedi.

Aynı yıl “Páris Γύζει Σαντάναρ Βαριέσιμας Κομπόζιτος, Charles Gounod (1818-1893) anısına dikilecek anıt için düzenlenen yarışmaya katılması, Kambanakis'ın bu tür uluslararası etkinliklere olan ilgisinin bir göstergesidir. Yarışmaya, çizdiği taslağın fotoğrafını göndererek katılır. Ayrıntıyla işlenmiş bu incelikli çizimde Gounod kademeli bir kaide üzerine yarı yatmış olarak, bir elinde kalem diğer elinde notalarla canlılandırılmıştır. Fotoğraf, Beyoğlu'nun meşhur Phoebus stüdyosunda çekilmiştir.

Bir yıl sonra, 1895'te, ünlü California Üniversitesi (Berkeley) kampusun projelendirilmesi amacıyla uluslararası bir yarışma açılır. Kambanakis, Belçika'nın Anvers limanında düzenlenen ve tüm dünya mimarlarına açık bu yarışmanın birinci aşamasına katılır. Projesi, birinci ödüldün hemen ardından, “daha pahalı” olduğu gerekçesiyle ikinci gelir.

Mükemmel Bir Desinatör

Kambanakis, mükemmel bir desinatör olarak, çizdiği planları sanat eseri olarak sergiledi. Daha önce belirtildiği gibi eserlerini 1903'te Pera Salon'da sergilemiştir. Celal Esad Arseven' in sergileyiğinde eleştiri yazısında belirttiği gibi “Kambanakis'i güzel sanatlara olan eğilimi ve çizim kabiliyeti” (Kürkman, 2004, 68-72) çok belirgin. Abdulhamid Albümleri'nde bulunan Kambanakis'in Pera Salon'daki sergisinin fotoğraflarında (IRSICA No. 90527-20) görüldüğü gibi, sergilenen planlar arasında Londra kulesi (1890), Kolombiyon projesi(1892) ve büyük bir binalar grubu –büyük olasılıkla Berkeley (1895)- planlarını görmekteyiz. Aynı yıl (1903), Uluslararası Atina Fuarı'nda sergilediği

YUNANISTAN'IN YÜZÜNCÜ ▲ Αναμνηστικό μετάλλιο της ελλήνισης εκατονταετηρίδας (Γ.Α.Κ.)
YILDÖNÜMÜ ANISINA
MADALYON (YUNANISTAN)
DEVLET ARŞİVİ

Αίγαο αργότερα, το 1892, στα πλαίσια της Παγκόσμιας Έκθεσης του Σικάγου προκρίθηκε ένας ακόμη διεθνής διαγωνισμός για την ανέγερση του «Κολομβίου», ενός μητρώου αναμνηστικού πύργου για τα 400 χρόνια από την ανακάλυψη της Αμερικής, στον οποίο ο Καμπανάκης έλαβε μέρος και είχε τη χαρά να δει το σχέδιό του να βραβεύεται. Το δίπλωμα τιμής που του απονεμήθηκε (μαζί με τα χρυσά μετάλλια), γράφει ο Ι.Ν.Κ στην νεκρολογία τουν, «αποτελούν θριάμβον δια πεπτήμανα διὰ τας επανειπειάς κρίσεις και τους υπέροχους χαρακτηρισμούς των Διεθνών Ελλανοδικών τους αναγεγραμμένους αγγλικά επι τον διπλώματος τούτουν». Πρόκειται πιθανότατα για το μεγαλύτερες σχέδιο με τίτλο Κολομβίον, που περέλαβε και στο σύγχρονά μά το «Η προ του καταλλήλων συγχρονία των δύο κύρων δια της Ατλαντίδος» (1892) και το οποίο απέστειλε αρχικά (με συνδετυχή επιστολή) προς τα μέλη της «εν Μαδάρη επιτροπής του Συνεδρίου των Αμερικανολόγων».

Στο παραπάνω σύγχρονα επιχείρησε, ερμηνεύοντας τον Πλάτωνα, να συνδέσει πολιτισμικά στοιχεία της Ευρώπης και της Αμερικής και να χρονοθίσει την Ατλαντίδα. Αντιταρέχουμε στο σημείο αυτό την κριτική για τις ερμηνείες του «περί Ατλαντίδος», για να σταύρω στην ευφάνταστη πρόταση του για το μημείο του Κολόμβου. Το απεικονίζει στο δέκατο σχέδιο του συγγράμματος και επειχει τη σύνθεση του ως εξής: «παρίσταται δια πέρον ύψους 100-150 μέτρων, δύτης εν συνόλω μεν δεκανέ μονασειν εθνολογικόν και αρχαιολογικόν, δύτης εν μέρει δε την γενεαλογίαν και σχέσιν των διαφόρων ριθμών των πεπολιτισμένων ιθνών, από τον αρχαιοτάτον χρόνον μέχρι των καθ' ημάς».

Είναι γνωστό ότι οι ανθρωπολογικές, εθνολογικές και επιστημονικές μελέτες ανθόδοι στο φωτόριο του Ε.Φ.Σ.Κ. και φαινέται ότι εμπένονταν τον Καμπανάκη. Το «Κολομβίον» σχεδιασμένο μέσα στο πυρετό των περιφήμων World's Exposition (μετά την Παγκόσμια Έκθεση στο Παρίσιο το 1889 και πριν την World's Columbian Exposition στο Σικάγο-1893), που αποτέλεσαν τις αρένες για αρχιτεκτονικής πειραματισμούς (Celicik, 1992), εκφράζει τον κοινωνολιτισμό και τον ενθουσιασμό του νεαρού αρχιτέκτονα. Η κλιμακωτή έκθεση των διαφόρων αρχιτεκτονικών ρυθμών και η εποτέγανη τους με το τελευταίο μεγάλο αρχιτεκτονικό επίτευγμα, τον πύργο του Eiffel δεν πρέπει να μας εκπλήσσει. Την συναντάμε και στο μημείο το αφιερωμένο στο «Τηλέγραφο», που ανήγειρε (κατ' εντολή του Σουλτάνου) λίγο αργότερα ο αρχιτέκτονας Raimondo D' Aconico στη Δαμασκό (1900), δύση στην κορυφή μας τεφάστις στήλης από χυτοσίδηρο τοποθετείται επίσης ένα αρχιτεκτονικό επίτευγμα, ένα αντίγραφο του Yildiz mosque (Kreiser, 1997: 108). Είναι εξάλλου η εποχή του ιστορισμού, η εποχή που τα αρχιτεκτονικά έργα μετατρέπονται σε εκθέματα, η εποχή των τολμηρών επεμβάσεων και των συμβολικών κατασκευών.

Η ενασχόληση με τη χωροθέτηση της Ατλαντίδας αποτέλεσε για τον Καμπανάκη την πηγή έπενδυσης για το Κολομβίον; Οπως ο ίδιος ομολογεί

«επί των ως άνω ιδεών βασισθείς, ως και επί της συγκριτικής αρχιτεκτονικής των διαφόρων ιθνών, φόρον δε τη μνήμη του Χριστοφόρου Κολόμβου πλήρων, συνέλαβον ιδέαν τινά μνημείον, ΚΟΛΟΜΒΙΟΝ, προς διαώνισην και αποθέωσην αυτού». Με το ίδιο θέμα «Περί Ατλαντίδος» αρθρογραφεί λίγο αργότερα στην εφ. Νεολόγος (1893). Το ενδιαφέρον του για την Τέχνη επιβεβαιώνεται με μια ακόμη γνωστή δημοσίευσή του στο Νεολόγο, «Περί Ιστορίας της Τέχνης» (1893). Επανέρχεται ξανά με δημόσια διάλεξη τον στον ΕΦΣΚ: «Περί σταυρικού τύπου απαντώντος εις αρχαία μνημεία εν Κνωσώ, Μέγισκο καὶ αλλαγοῦ» (13-06-1904).

Το Σεπτέμβριο του 1894 πήρε μέρος μαζί με άλλους διακεκριμένους εποτήμους και λόγους την Ευρώπη στο VIII Congress International d' Hygiène et de Demographie, που έγινε στη Βουδαπέστη. Ήταν μια σειρά περιφήμων για την εποχή τους συνεδριών, που έλαβαν χώρα σε διάφορες περιτεύουσες την Ευρώπης και αποτέλεσαν πεδίο συζητήσεων για θέματα υγεινής των πλεόν.

Η συμμετοχή του την ίδια χρονιά στο διαγωνισμό για την ανέγερση ενός μημείου στον κήρυ των Καλών Τεχνών στο Παρίσιο, αφερούμενό στο Γάλλο μονυκοσυνθέτη Charles Gounod (1818-1893), επιβεβαίων την επιμονή του να συμμετάσηγε σε διεθνείς διαγωνισμούς. Ο Πάτροκλος πήρε μέρος στέλνοντας μια φωτογραφία του σχεδίου που φιλοτέχνησε για το αναμνηστικό μημείο. Πρόκειται για ένα λεπτοδουλεμένο σχέδιο που απεικονίζει τον Gounod ημικλινή πάνω σ' ένα λίμανακοτό βάθιο να κρατά στο ένα χέρι φαρδία και στο άλλο παρτιτόνια. Η φωτογράφηση έγινε στο γνωστό φωτογραφείο Phetheus Efendi στο Πέραν της Κωνσταντινούπολης.

Ένα χρόνο αργότερα, το 1895, προκρίθηκε ένας άλλος παγκόσμιος διαγωνισμός για την ανέγερση του κολοσσαίου Πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας (Berkeley). Ο Καμπανάκης πήρε μέρος στην πρώτη φάση και αυτού του διαγωνισμού, που διεξήχθη στο βελτικό λιμάνι της Αμέρικας και ήταν ανοικτός για αρχιτέκτονες απ' όλον τον κόσμο. Το σχέδιο του ήλθε αμέσως μετά το πρώτο βραβείο ως πιο δαπανηρό.

ΔΕΙΝΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΤΗΣ

Ο Καμπανάκης ήταν εξαίρετος σχεδιαστής και συνήθιζε να εκθέτει τα σχέδιά του ως καλλιτεγνήματα. Όπως αναφέρθηκε ήδη, εξέθεσε έργα του στο Pera Salon το 1903. Σε κριτική του για την έκθεση, ο Celal Esad Arseven εποντάμενε ότι «η κλίση του Καμπανάκη για τις Καλές Τέχνες και η σχεδιαστική του ικανότητα είναι παραπάνω από εμφανής (Kurkman, 2004: 68-72). Σε φωτογραφίες της έκθεσης, που φιλάσσονται στο αρχείο Abdul Hamit (IRSICA no 9057-20), παρούμε να διατρίψουμε μεταξύ των σχεδίων που εξέθεσε ο Καμπανάκη στο Pera Salon, το σχέδιό του για το πύργο του Λονδίνου (1890), τα σχέδιά του για το Κολομβίον (1892) και εικάζουμε ότι το σχέδιο ενός μεγάλου συγκροτήματος κτιρίων, που περιλαμβάνεται μεταξύ των εκθεμάτων είναι το πανεπιστήμιο του Berkeley (1895).

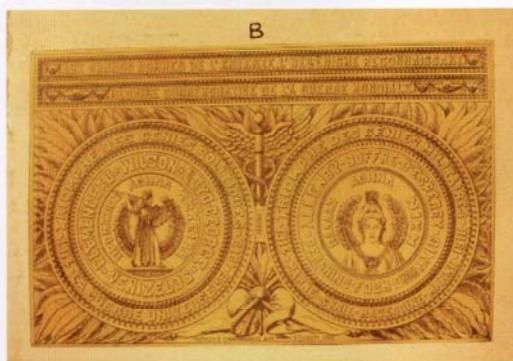
Η συμμετοχή του στη Διεθνή Έκθεση Αθηνών την ίδια χρονιά, το 1903, όπου έλαβε το «Χρυσόν Βραβείον δια τα αρχιτεκτονικά αυτού σχέδια» με οδηγίες στο να υποθέσουμε ότι εξέθεσε στην Αθήνα τα ίδια σχέδια που εξέθεσε και στο Pera Salon. Ενδεικτικό της σχεδιαστικής του ικανότητας είναι και το σχέδιο για ένα μωρό τζαμί στα Γαλάτα που εκπονήθηκε το ίδιο διάστημα 1903-1904 (Barillari et al, 1996: 102). Η σχεδιαστική του ικανότητα φαίνεται ξανά όταν φιλοτέχνησε «μετά περιοσής τέχνης και ειδικού παρασκευαστή φύλακαλίας» το 1904 το αναμνηστικό μετάλλιο και το έντυπο των εργαστηκόν προγράμματος της εκατονταετηρίδας του ναού των Εισοδίων της Παναγίας στο Πέραν.

ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΣΤΟ ΚΑΪΡΟ

Αλλά και η ναοδομία, η κορωνίδα των κατασκευών, φάινεται ν' αποτέλεσε για τον αρχιτέκτονα μια πρόκληση. Ειδικά όταν ο ομογενής καπνοβιούμπανος Νέστωρ Τσανακάλης του αναθέτει να επανασχεδιάσει το ναό των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης (1906-1914) στην οδό Tetta-el Boulaqya στην συνοικία Boulaq στο Κάιρο, ο αρχιτέκτονας βρίσκει την ευκαιρία να ξεδιπλώσει μια πλήρη θεωρητική προσέγγιση για τον ελληνοβυζαντινό ρυθμό. Εντρυφεί συστηματικά στη μελέτη της αρχιτεκτονικής των ναών, γοητεύεται από τη «θρησκευτική ελληνική τέχνη», όπως την ονομάζει και αναπτύσσει μια συγκροτημένη θεωρητική αποψη, που τη δημοσιοποιεί, όταν του δίνεται ευκαιρία.

AMERİKAN BAŞKANI WILSON ▲ Σχέδιο για τον πρόεδρο της
ANISINA NIŞAN (YUNANISTAN)
DEVLET ARŞİVİ

AMERİKAN BAŞKANI WILSON ▲ Σχέδιο για τον πρόεδρο της
ANISINA NIŞAN (YUNANISTAN)
DEVLET ARŞİVİ

ve Mimari Tasarım Altın Madalyası kazanan planların Pera Salon'da sergilenen planlarla aynı olduğunu varsayıyoruz. Güzel sanatlara karşı eğiliminin başka bir örneğini de aynı dönemde –1903-1904– Galata' da küçük bir cami için çizdiği (uygulanmayan; ed.n.) planlarda görebiliriz (Barillari, 1996, 102). Üstün tasarımla yeteneği ise, Beyoğlu Panayia Kisisi'nin 1904'teki 100. yıldönümü münasebetiyle tasarladığı "ince sanat ve hayrete değer bir zevk"le işlenmiş madalyon ve kutlama programında da kendini belli etmektedir.

Kahire'deki Eserleri

En üstün bina türü sayılan kilise yapımı bir mimar olarak Kambanakis için, kendini kanıtlayacağı bir meydan okumadır. Özellikle Rum tüüt tüccarı Nestor Çanaklı'nın davetiyle Kahire'de Bulak semtinde, Terra-el Bulakeya Sokağı'ndaki Ayii Konstandinos ve Eleni Kilisesi'nin baştan tasarımını üstlenince, "greko-bizant" üsluba tamamen yeni, kuramsal bir yaklaşım getirme fırsatı bulur. Kilise mimarisini derinden incelemeye koyulur; kendi deyişyle "dinsel içeriqli Yunan sanatı"nın çekiciliğine kendisini kaptırır ve fırsat buldukça kamunun bilgisine sunduğu tutarlı bir sav geliştirir.

Söz konusu kilisenin mimari kompozisyonunun özünü Neo Pnevma dergisinde "Kahire'de Ayii Konstandinos ve Eleni Rum Ortodoks Kilisesi" başlıklı bir yazı ile (1909) tasvir eder. Bu makalede kilisenin genel görünüşünü gösteren bir perspektif çizimi de yer alır. Kilise bir kare içindeki Yunan haçı biçimindedir. Hacın doğu ve batı kısımları daha uzun tutularak doğu ucuna hieron, diğer ucunda ise narteks yerleştirilmiştir. Plan üzerinde soldan sağa doğru başışının heykeli, kilise binasından 10 m mesafedeki can kulesi, kilise (900 m²) ve kiliseyi Patrikhanе binasına bağlayan bir galeri (stoa) bulunmaktadır. Ziller'in kilise tasarımların etkisi hem yükseltilmiş kubbede, hem de kilisenin dört kolunun alınlıklarında görürlür. Ancak, Ziller'in neorönesans tarzı gönderimlerinin aksine, Kambanakis ideolojik hedeflerine uygun olarak israrla salt neoklasik tarzda cepheler tasarlar.

Kompozisyonun temel "fikri"ni kolay anlaşılır kılma çabası, hem kilise projesinde çokça görülen sembolik mimari öğelerden, hem de kilise planına büyük harflerle eklenmiş izah edici ibarelerden anlaşılabilir. Kambanakis, projenin "tarz" ve "karakter"i gibi anahtar kelimeler kullanarak Yunan ve Bizans mimarlarının sentezine ulaşma amacını açıkça ifade eder. Ancak, 40 m yüksekliğinde göz alıcı çan kulesini, "deniz feneri"ni tasarlarken, "Helen-Bizans" hedefinden uzaklaşarak, kartallarla süslü sütun başlıklarının üstünde başrahip başlığı biçiminde bir kubbe taşıyan bir kule çizer. Art-nouveau üslubunda bir deniz feneri, sembolik bir "küle, kitleyle yanındaki kiliseye meydan okuyan –belki de ona kendini kabul ettiren– anıtsal bir kompozisyon. Grekobizanten bir kilifin altından kozmopolit/beynelmili bir mimar baş gösterir. Zaten İstanbul'da Kambanakis'in de içinde bulunduğu mimarlar çevresinde göz alıcı saat kuleleri tasarımları çok revalatürdir (Barillari, 1996, 111). Kilisenin inşaatını Kambanakis'in ağabeyi Ahilleas denetler. *Miniea Ikonografimeni Atlantis* dergisi (1925), biraz aşırı bir biçimde, Ayii Konstandinos ve Eleni Kilisesi'ni dünyanın en güzel Ortodoks kilisesi (!) olarak niteler.

Bir yıl sonra, 1910'da, Kambanakis kilise yapımıyla ilgili görüşlerini, Ekklesiastiki Alitheia dergisinin üç ayrı sayısında üç bölümde yayınlanan "Peri tis ikodomis Ieron Naon" başlıklı makalesinde dile getirir. Gerçekte bu makale onun, Patras şehrinde Ayios Andreas Kilisesi için düzenlenen uluslararası yarışmanın jürisine gönderdiği uzun mektubun kamuoyunun bilgisine sunulmasından başka bir sey değildir. Patras kilisesi projesini, "herhalde [özellikle 1900 yılında] bu amaçla düzenlenen yarışmalarda] uygun Yunan projelerinin bulunmamasından ve sanımız Avrupalı sanatçının kendi manevi değerlerini kabul ettiğine nedeniyle yeni bir biçimde ve milli şura ters düşen bir karaktere sahiptir" sözleriyle eleştirmektedir. Bu yorumlar temelinde Kambanakis, uygun kilise yapımı anlayışı, Kahire'de projesini yaptığı Ayii Konstandinos ve Eleni Kilisesi'ni örnek olarak geliştirmektedir. (Ekklesiastiki Alithia, 1910, 111).

İşaret etmemiz gereken ayrı bir nokta da şudur: Ayii Konstandinos ve Eleni Kilisesi'nin inşa edildiği dönemde Belçikalı büyük sermaye sahipleri Kahire'de İliupolis olarak tanınan meşhur semtin inşaat çalışmalarını başlatmışlardır. Yeni edindığımız ve hiç de şaşmadığımız bir bilgiye göre Kambanakis İliupolis'te Yunan asıllı Helen Goulemas için "un projet de bâtiment en style neo-grec" (neo-grek tarzda bir bina projesi) tasalar (Volait, 2008, 221-254). O dönemde bu semtte yaygın olan Moresk tarzının aksine Kambanakis, kendi görüşüne uygun neoklasik üslupta bir bina projelendirir.

Η κεντρική ιδέα της αρχιτεκτονικής σύνθεσης του ναού περιγράφηκε από τον ίδιο τον αρχιτέκτονα στο περιοδικό Νέον Πνεύμα με τίτλο «Η εν Κάιρω Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης» (1909). Το άρθρο στο Νέον Πνεύμα συνοδεύεται από ένα σχέδιο γενικής όψης του ναού. Το κτίριο έχει σχήμα ελλινικού σταυρού εγγραφόμενου σε τετράγωνο. Η ανατολική και δυτική κεραία επιμηκύνονται και διαμορφώνονται στις άκρες το ιερό και το νάρθηκο αντίστοιχα. Στο φύλο του σχεδίου από τα αισιοδότα προς τα δεξιά τοποθετείται ο ανδιμάντας του χορηγού, το κωδωνοστάσιο –σε απόσταση 10μ. από τον ναό– ο νάρθης (εμβαδόν 900 τ.μ.) και στοά που συνδέει τον ναό με το κτίριο του Πατριαρχείου. Η επωφόρη των έργων ναοδομίας του E. Ziller είναι εμφανής τόσο στη σχεδίαση του υπερυψωμένου τρούλου (μορφής calotte), όσο και στις αετοματικές απολήγεις των τεσσάρων κεραών του ναού. Ο Καμπανάκης όμως, σε αντίθεση με τις νεοαγγενηνιακές αναφορές του Ziller, συνεπής προς τον ιδεολογικό του στόχο, διαμορφώνει τις όψεις αυστηρά και εμφατικά νεοκλασικά.

Η προσάπεια του αρχιτέκτονα να γίνει κατανοητή η «Ιδέα» της σύνθεσης είναι ορατή, όχι μόνο από το κατάφοτο συμβολικών αρχιτεκτονικών στοιχείων (αυτό καθαυτό) σχέδιο του ναού, αλλά και από τις επεξηγηματικές λέξαντες που προσθέτει με μεγαλογράμματη γραφή στο ίδιο φύλο. Ο αρχιτέκτονας χρησιμοποιώντας λέξεις-κλειδιά, όπως ο «ρυθμός» και ο «χαρακτήρας» των έργων, ξέκαθαρει τους συμβολικούς του στόχους, που είναι η σύζευξη της ελληνικής και της βυζαντινής αρχιτεκτονικής. Εκεί που παρεκκλίνει ο αρχιτέκτονας από τον «ελληνοβυζαντινό» στόχο του, είναι όταν σχεδιάζει ως περίποτο «φάρο», το ύψων 40 μ. κωδωνοστάσιο, στεφανωμένο με θόλο σε σχήμα αρχιερατικής μήτρας και με τις κινούσαντα των παραπέδων να απεικονίζουν αετούς. Ένας απ' πουνεά φάρος, ένας συμβολικός πύργος, μια μνημειακή σύνθεση που συναγενέται –αν δεν επιβάλλεται με το μέγεθος της στον παρακείμενο ναό. Κάτιν από το ελληνοβυζαντινό περιβλήμα αναβλύει ο κορυφοπόλητης/διεθνιστής αρχιτέκτονας. Εξάλλου σχεδιαστικές ασκήσεις εντυπωσιακών πύργων-ρολογών ήταν εξαιρετικά δημοφιλείς στον κύκλο των αρχιτεκτονικών συνανταστροφών του Καμπανάκη στην Κωνσταντινούπολη (Barillari, 1996:28). Την κατασκευή του ναού επέβλεψε ο αδελφός του Αχιλλέας. Το περιοδικό Μηνιαία Εικονογραφημένη Ατλαντίς (1925) χαρακτηρίζει, με μια δύση υπερβολής, το ναό των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης ως τον ωραιότερο (!) των ορθοδόξων ναών του κόσμου.

Ένα χρόνο αργότερα, το 1910, ο αρχιτέκτονας εκθέτει συστηματικά τις θέσεις του για τη ναοδομία στο άρθρο του «Περὶ τῆς οικοδομῆς Ιερῶν Ναῶν», που δημοσιεύτηκε σε τρεις συνέχειες στην Εκκλησιαστική Αλήθεια. Ουσιαστικά πρόκειται για τη δημοσιοποίηση μιας εκτενούς επιστολής, που έστειλε ο ίδιος στην κριτική επιτροπή του διεθνούς διαγωνισμού για την ανέγερση του I. N. Αγίου Ανδρέα στην Πάτρα. Ο Καμπανάκης σχολίασε το σχέδιο που επιλέχθηκε ως «νεόδιμοφό και αντενικού χαρακτήρος», που οφείλονταν κατά τη γνώμη του «εἰς τὴν ἔλευψιν ἴως (εν των κηρυχθέντων επὶ τοῖτο διεθνή διαγωνισμῷ κατά το 1900) καταλλήλων ως φαινεταί ελληνικών σχεδίων, ως επὶ τὸ πλείστον όμοιον νομίμω, εἰς τὴν θύσιην επιβολήν των ευρωπαϊκών καλλιτεχνῶν». Με αφορμή αυτήν την παρατήρηση ο Πάτροκλος αναπτύσσει στη συνέχεια τις θέσεις του για την ενδεδειγμένη ναοδομία, φέροντας ως παράδειγμα το δικό του ναό των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στο Κάιρο (Εκκλησιαστική Αλήθεια, 1910, 111).

Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την εποχή που ο Πάτροκλος Καμπανάκης κτίζει τον ναό των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, έχει αρχίσει να ανοικοδομείται από Βέλγους κεφαλαιούχους το γνωστό πρόστιο «Ηλιούπολη» του Καΐρου και δεν πρέπει να μας εκπλήσσει μια πρόσφατη πληροφορία, ότι ο Καμπανάκης σχεδίασε στην Ηλιούπολη «un projet de bâtiment en style néo-grec» για την ελληνική καταγωγής Helen Goulemas (Volait, 2008). Ένα νεοκλασικό κτίριο σε πλήρη ευθυγράμμηση με το αρχιτεκτονικό δόγμα του Καμπανάκη και σε αντίθεση με το κυρίαρχο στύλο ταυτεσμός, με το οποίο κιτζόνται το ίδιο διάστημα οι περιοστερες κατοικίες του προαστίου.

Η ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΑΔΕΛΦΟ ΤΟΥ ΑΧΙΛΛΕΑ ΚΑΜΠΑΝΑΚΗ

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να αναφερθούμε στη συμβολή του μεγαλύτερου αδελφού του, του Αχιλλέα Μ. Καμπανάκη (Ανδρος 1855-Αθήνα 1921), που δέχτηκε μια παραλληλη, αν και χαμηλότερην πορεία. Μια σύντομη περιγραφή της δράσης του Αχιλλέα θα μας βοηθήσει να καταλάβουμε καλύτερα το οικογενειακό και επαγγελματικό περιβάλλον του Πάτροκλου.

Ο Αχιλλέας απούδαισε αρχικά Φυσικομαθηματικά στην Αθήνα και το 1878 πήρε στην Κωνσταντινούπολη, όπου επαγγέλλονταν τον καθηγητή και διηγόμενο της Ζωφίειο του Λαού στα Θεοφατεία. Παρά τη σύντομη θητεία του εκεί πρόλαβε και εξέδωσε το 1879 ένα μικρό τόμο με αστρονομικούς πίνακες. Το 1880 επέστρεψε στην Αθήνα, γράφτηκε στον κάλαδο Αρχιτεκτονικής του Συζούλιον των Τεχνών, με καθηγητής τον E. Ziller και Io. Κουμέλη, από όπου αποφύτησε πρότος το 1884 λαμβάνοντας το Θουμαδίειο βραβείο. Ο Αχιλλέας άγαπε να εργάζεται το 1883 στην Αθήνα και τον Πειραιά, σε μια εποχή που οικοδομούνταν εκεί σπουδαία κτίρια. Σε μεταγενέστερη έγκαρη των αδελφών Καμπανάκη χρημάτισμε πολλές από τις πρώμες αυτές επρόδοσης, ειδικότερα από το γεωμανικό κλασικισμό του συμπατώματος τους από το Κόρφη αρχιτέκτονα Ιωάννη Κουμέλη.

Μετά το 1886, πιθανόν λόγω της πολιτικής αστάθειας και της συνακόλουθης κάμψης της οικοδομής δραστηριότητας στην Αθήνα ο Αχιλλέας έρχεται στη Θεοσαλονίκη, όπου υπηρετεί ως δημομηχανικός. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Θεοσαλονίκη εποκεπέται συχνά την Κωνσταντινούπολη, όπου διαμένουν τα αδέλφια του Ιωάννης και Πάτρολος. Στη Θεοσαλονίκη ασκεί και ιδιωτικό επάγγελμα αναλαμβάνοντας την επιστασία της ανέγερσης του Μητροπολίτικου Ναού Γεργυρίου Παλαμά και άλλων τιμών κοινωνικών κτημάτων με χορηγό τον Ανδρέα Συνγρό (Μαντοπούλου, 1985:126). Επίσης εκπόνησε τη μελέτη του νεκροταφείου της Ελληνοφρόδοξης Κοινότητας Θεοσαλονίκης και πρέπει να σχεδίασε τον κομητηριακό ναό της Αγίας Παρασκευής. Ο Αχιλλέας εποπτεύεται στην Κωνσταντινούπολη το 1891 και συνεργάζεται με τον μικρότερο αδελφό του Πάτροκλο. Η συμμετοχή του στην ανέγερση του ναού της Παναγίας Αδραματίου έχει καταγραφεί, ενώ διο απόμενη έργα (που αποδίδονται στον Πάτροκλο), ο Αγιος Γεώργιος ο Καρούπης στην Αγγίνη (π. 1897) και το μέγαρο Κεπετζή (1895) στο Πέρα είχαν πολλά κοινά στοιχεία με τον Άγιο Γεργύριο Παλαμά και το παλιό Μητροπολίτικο Μέγαρο Θεοσαλονίκης αντίστοιχα. Το τελευταίο μέρος της καριέρας του Αχιλλέα έχεται στην ελληνική παροικία του Καΐρου, όπου μετακανθίζει για να ασχοληθεί με την κατασκευή του ναού Αγίων Ελένης και Κωνσταντίνου.

Τα δύο αδέλφια φίνεται ότι είχαν κοινά ενδιαφέροντα. Η πληροφορία, που περιέχεται στην κεντρολογία του Πάτροκλου, ότι το 1897 του απονεμήθηκε μετάλλιο από την Αστρονομική Εταιρεία της Γαλλίας, της οποίας φίνεται ότι είχε ανακηρυχθεί μέλος, δείχνει το ενδύματον των ενδιαφερόντων του, αλλά και τη στενή σχέση με τον αδελφό του Αχιλλέα. Τον επόμενη περίοδο αποδίδονται στον Πάτροκλο, ο Αγιος Γεώργιος ο Καρούπης στην Αγγίνη (π. 1897) και το μέγαρο Κεπετζή (1895) στο Πέρα είχαν πολλά κοινά στοιχεία με τον Άγιο Γεργύριο Παλαμά και το παλιό Μητροπολίτικο Μέγαρο Θεοσαλονίκης αντίστοιχα. Το τελευταίο μέρος της καριέρας του Αχιλλέα έχεται στην ελληνική παροικία του Καΐρου, όπου επέντει ασχολήθηκε στην συντηματικά με την αστρονομία.

Μια ώλη πλευρά της σχέσης τους μάς αποκαλύπτει τη πρωτοβουλία του Πάτροκλου που περιέχεται στην κεντρολογία του Πάτροκλου, ότι το 1903 τη βραχύβια «Αρχιτεκτονικής Επιτροπής», όπως διατελούσε αντιπρόσωπος του Ε.Φ.Σ.Κ., με πρόεδρο της Επιτροπής τον λεβαντινό αρχιτέκτονα Alexandre Vallauri και γραμματέα τον αδελφό του Αχιλλέα. Η Αρχιτεκτονική Επιτροπή συστέψασε τους αρχιτέκτονες της Κωνσταντινούπολης, πολύ πριν την ίδρυση των πρώτων επαγγελματικών ενώσεων και λειτούργησε ως τον ιδρυτικό μας επιστημονικό εταίρειας συζήτησεων για την αρχιτεκτονική. Αρκιώς αυτό που επίζητοντας και προώθουν στον Πάτροκλο σ' όλη την ζωή. Στα πλαίσια της συμμετοχής του στον Ε.Φ.Σ.Κ. ο Αχιλλέας Καμπανάκης «εφιλοπόντης σχέδιον αιθύνεται για την βιβλιοθήματη» του Συλλόγου το 1904 (Τσιλένης 2000: 171-172) και έδωσε στις 29-05-1905 διάλεξη «Περὶ Καλλιτεχνίας».

Ο Πάτροκλος και ο Αχιλλέας λειτουργούσαν συμπληρωματικά. Ο πολυπάργυρων Πάτροκλος, με κλίση στην ανάπτυξη θεωρών και μεγάλη σχεδιαστική ευχέρεια, δραστηριοποιείται περισσότερο στους διαγωνισμούς και στην αρθρογραφία, ενώ ο πρακτικός/επιχειρηματικός Αχιλλέας φίνεται να ασχολείται περισσότερο με την υλοποίηση των σχεδίων, που εκπονεί ο ίδιος ή ο αδελφός του. Δρουν και οι δύο σ' ένα κοινοπολέτικο περιβάλλον, σ' ένα χώρο (σχέδιον) χωρίς σύνορα, που σηματοδοτείται από

Ağabeyi Ahilleas Kambanakis'le İlişkisi

Bu noktada Kambanakis'in, daha mütevazı de olsa kardeşinininkine paralel bir kariyer yapan ağabeyi Ahilleas Kambanakis (Andros 1855 - Atina 1921) ile ilişkisine de değinmeliyiz. Ahilleas'ın etkinliklerine kısaca göz atmamız, Patroklos'un ailesini ve meslek çevresini daha iyi anlamamıza yol açar. Ahilleas Atina'da fizik ve matematik okuduktan sonra 1878'de İstanbul'da öğretmenlik ve Tarabya'daki Zarifios Okulu'nda müdürlük yapar. Çok sınırlı hizmet süresine rağmen 1879'da astronomi tabloları içeren bir kitap yayınlar. 1880'de Atina'ya geri dönenek Güzel Sanatlar Okulu'nun Mimarlık Bölümü'ne kaydırılır ve E. Ziller ve Ioannis Kumeli'nin yanında öğrenimini sürdürür. 1884'te bölümün en başarılı öğrencisi olarak Tomadio Odülü'ne layık görülen diplommasını alır. 1883'te önemli projelerin inşa edildiği Atina ve Pire'de meslek hayatına atılır. Kambanakis kardeşlerin daha geç dönem eserlerinde bu öğrenimin etkisini, özellikle Andros'lu hemşerileri mimar Ioannis Kumeli'den gelen Alman neo-klasizminin esintilerini fark edebiliriz.

1886'dan sonra, siyasi istikrarsızlık sonucu insaat sektöründe bas gösteren durgunluk dolayısıyla Ahilleas Selanik'e gider ve belediye mühendisi olarak görev yapar. Selanik'te kaldığı sürece, sık sık kardeşleri Ioannis ve Patroklos'un yaşadığı İstanbul'a gider. Selanik'te aynı zamanda özel bir mimarlık bürosu çalıştırır ve Ayios Grigorios Palamas Metropolitik Kilisesi'nin ve Andrea Singro'nun sponsorluğunu yaptığı üç ayrı cemaat binasının denetimini üstlenir (Mandopulu, 1985, 126). Ayrıca Selanik Rum Ortodoks Mezarlığı projesi ve mezarlıkta Aya Paraskevi Sapeli'nin tasarımları da eserleri arasında yer alır. Ahilleas 1891'de İstanbul'a dönenek en küçük kardeşi Patroklos ile beraber çalışmaya başlar. Edremit Panayia Kilisesi projesinde resmi kayıtlarda adına rastlandığı gibi, Patroklos'un Burgazadas'ndaki Aya Yorgi Kilisesi ve Beyoğlu'ndaki Kepeci Hanı (takriben 1895) projelerinde, Ayios Grigorios Palamas ve eski Selanik Metropolitlik Sarayı'nda görünen öğeler kolayca fark edilebilir. Ahilleas'ın meslek hayatının son bölümü Ayii Konstandinos ke Eleni Kilisesi'nin yapımıyla ilgilenmek üzere gittiği Kahire'de geçer.

İki kardeş ortak ilgi alanları olduğu belliidir. Cenaze töreni konuşmasında bahsedildiği gibi, 1897'de Patroklos'un, Paris Astronomi Derneği Madalyası'na layık görülmesi ve derneğin fahri üyesi ilan edilmesi, bir yandan ilgi alanlarının genişliğinin, öbür yandan astronomiyle devamlı ilgilenen ağabeyi Ahilleas ile derin ilişkisinin göstergesidir.

İki kardeş arasındaki ilişkinin başka bir yanı da 1903'te Patroklos HFD başkan yardımcıken yine onun girişimiyle kurulan kısa ömürlü Mimarlar Kurulu'nda (*Arhitekturki Epitropi*) görülür. Kurulun başkanı Levant mimar Alexandre Vallauri iken sekreterlik görevinde Ahilleas bulunur. Mimarlar Kurulu meslek kuruluşlarından çok önce İstanbul mimarlarını bir araya getiren ve aynı zamanda mimarlıklık ilgili konuların tartışıldığı bilimsel bir dernek olarak faaliyet gösterir ve Patroklos'un ömür boyu arastırdığı ve destek verdiği konulara odaklılanır. HFD'ye katılımı çerçevesinde Ahilleas 1904'te dernek Kütüphanesi için bir proje çizer (Tsilenis 2000: 171-172) ve 29.05.1905'te "Sanatçı Olmak Üzerine" konulu bir konferans verir.

Patroklos ve Ahilleas birbirlerini tamamlayıcı biçimde çalışmışlardır. Çok çeşitli alanda bilgi sahibi olan, kuram geliştirmede ve çizim konusunda yetenekli Patroklos yarışma ve makale yazımında daha faalken, pratik/girişimci Ahilleas kardeşinin projelerini hayatı geçirmekle meşgul olur. İki de etkinliklerini kozmopolit bir ortamda, belli sınırlarla

kısıtlanmayan, dinamik bir dönemin arayışlarına damgasını vuran bir çevrede geliştirmiştir. Yazları ve çizimleriyle, kökenleri, öğrenimleri ve dönemin eğilimleri doğrultusunda mimari bir ideoloji yaratmaya ve ona hizmet etmeye çalışmışlardır.

Yüzüncü Yıldönümü Projeleri

Patroklos'un kişiliği dikkate alınırsa Merkez Kurulu'nun Ulusal Kurtuluş'un (1921) yüzüncü yıl kutlamalarına ilişkin daveti, bu yaratıcı ruh için tam anlayıma bir bahis meselesi olur. 1918'de kurulan Merkez Kurulu "bir yandan ulusu kurtaranlara şükran borcunu ifade eden, diğer yandan genç nessillerin başarılarını konu alan" yayın ve anıt önerilerini sunmaları için tüm vatandaşlara seslenir. Genel Devlet Arşivi'nde bulunan Kurul arşivlerinde görüldüğü üzere P. Kambanakis, hatıra kokartları için ilk katılımcılar arasında, 1919 ve 1920'de iki ayrı proje sunar. Projelerini o dönemde oturmaktığı İstanbul'dan, Yunan ordusunun Ege kıyılarına yaptığı çıkartma ile Rumları bağımsızlığa kavusturma hayalinin son parçalarını yasandığı İstanbul'dan gönderir. Yunanistan'da 100. yıl kutlamaları ertelenmiş olsa da HFD'de 25 Mart 1921 tarihinde yıldönümlü resmen kutlanır.

Aynı yıl, yani 1921'de, Kambanakis'in Fransız arkeolog Theophile Homolle'a hitaben yazdığı Yunanca mektup bugün Hoover Institution Arşivi'nde bulunmaktadır (Sira No 1382). Kambanakis mektubunda Fransız-Yunan ilişkileri, Yunanistan'ın Türkiye'ye ilişkin dış politikası ve ulusun Venizelos yanlıları - Kral yanlıları olmak üzere ikiye bölünmesi gibi konulara değinir (<http://oac.cdlib.org/>). Homolle, dönemin onde gelen arkeologları ve önemli kişilikleri arasındadır. 1891'den beri Atina Fransız Arkeoloji Okulu'nun başında bulunmaktadır; Delos ve Deli kazalarını gerçekleştirmiştir ve 1921'de Fransa Ulusal Kütüphanesi müdürü olarak görev yapmaktadır. Anadolu yenilgisinden biraz önce ve ufukta her türlü kötü alamet beliriken Kambanakis, uluslararası camiadan tanındığı herkesi harekete geçirir ve Yunan ulusunun çatılarını savunmak için seferber olur.

Atina'da Meçhul Asker Anıtı

Kambanakis'in son eserlerinden biri Atina'da meçhul asker anıtının tasarladığı "Sanatsal Mimari Plan"ıdır. Plan şu an mevcut değişikleme mimarın kaleme aldığı açıklayıcı küçük broşür Yunanistan Ulusal Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 1926 tarihli 8 sayfalık açıklama metni "Meçhul Asker Anıtı'na ilişkin Kısa Bir İnceleme. Uygun Yer ve Bütün" başlığını taşır. Broşürde Kambanakis anıtının "kolayca ulaşılabilir", her yandan görülebilmesi ve merkezi bir konuma sahip olması amaçıyla Ulusal Üniversite'nin önündeki meydanda dikilmesini önerir. Anıtın morfolojisine ilişkin kısa tasvirden anlaşıldığı üzere, ana fikri yine, kendisine her zaman esin kaynağı olan fikir, değişik tarihi dönemlerin mimarı eser aracılığıyla bir senteze ulaşması fikridir: "Eserin kendisi bir açık hava tapınağı [...] olarak Yunan yaratıcı ruhunun ve ihtişamının dört büyük ve sonsuz kültür döneminin, Antikite, Helenizm, Bizans ve 1821'de başlayan Yeniden Ulaşlaşma dönemlerinin ifadesi olmalıdır". Kambanakis broşürde ayrıca anıtın projesini yakında yayınılanacağını duyurur. Yine aynı yayından yeniden yerlestiği Atina'daki adresini de öğreniriz: Vukuresti 32-34.

Milletler Topluluğu Yarışması

Kambanakis bir süre sonra, 1928'de, ilerlemiş yaşına alırmadan Cenevre'de Milletler Cemiyeti Sarayı için düzenlenen uluslararası büyük yarışmaya "muhtesem, olağanüstü ince işlenmiş bir proje" ile

MİMARA AİT BİR ZARFTA YER ▲ Φάκελος επιστολής με τη σφραγίδα του αρχιτέκτονα (αρχείο Κύτταρη Βιβλιοθήκης Ανδρου)

τις αναζητήσεις μας δυναμικής εποχής. Σχεδιάζοντας και γράφοντας, προσπάθησαν να δημιουργήσουν και να υπηρετήσουν μια αρχιτεκτονική ιδεολογία, σε σύγκλιση με την καταγωγή τους, τις οποιδές τους και τις τελέυτες τάσεις της εποχής τους.

ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΑ

Έχοντας υπόψη την προσωπικότητα του Πάτροκλου θα πρέπει να θεωρήσουμε πραγματική πρόκληση για τη δημιουργικότητά του το κάλεσμα της Κεντρικής Επιτροπής για τον εργασμό της εκαπονταετήριδας της Εθνικής Παλαιογενείας. Η Επιτροπή, που συστήθηκε το 1918 με στόχο μέσω δημοσιευμάτων και ανέγερσης μημείων να εκφάσει «φενός την ευγνωμοσύνη του έθνους προς τους απελευθερωτές του και αφετέρουν να αναδειχθεί το έργο που είχε επιτελεσθεί από τις μετέπειτα γενές», κάλεσε τους πολίτες να υποβάλλουν προτάσεις. Όπως φαίνεται από το αρχείο της Επιτροπής, που διασώζεται στα Γ.Α.Κ., ο Π. Καμπανάκης υποβάλλει από τους πρώτους προτάσεις για αναμνηστικά σήματα: το 1919 και το 1920. Τα σέδεδα τα στέλνει από την Κωνσταντινούπολη, όπου ακόμη βρίσκεται. Από την Κωνσταντινούπολη και τον Ε.Φ.Σ.Κ., που βιώνει μια σύντομη περίοδο τελευταίας ανάλαμπτης υπό την κυριαρχία των αλιτρωτικού ονείρου, που φαίνεται να πάφνει σάρκα και οστά με την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στην πρωτεύουσα της Ιωνίας. Μπροστά στην Ελλάδα που εκαπονταετήριδα να αναβλήθηκε, αλλά στον Ε.Φ.Σ.Κ. εφόταστήκε με εποιημότητα στις 25 Μαρτίου 1921.

Μια επιστολή (στα ελληνικά) που απήμυνε τον Καμπανάκης την ίδια χρονιά, το 1921 στο Γάλλο αρχαιολόγο Theodore Homolle βρίσκεται σήμερα καταχωριμένη στο αρχείο του Hoover Institution. Αναφέρεται στις γαλλο-ελληνικές σχέσεις, την ελληνική εξωτερική πολιτική στην Τουρκία και το διχασμό σε βενιζέλικος και βασιλικούς στην Ελλάδα (αρ. εγγ. 1382, <http://oac.cdlib.org/>). Ο Homolle ήταν διαιρετής αρχαιολόγος και σημαντικός παράγοντας της εποχής της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Αθήνα από το 1891 (ανέσκαψε την Δήλο και τους Δελφούς) και το 1921 ήταν διευθυντής της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας. Λίγο πριν την Μικρασιατική καταστροφή και ενώ τα μαύρα σύννεφα πυκνώνουν ο Καμπανάκης κινητοποιεί τις διεθνείς γνωριμίες του και στρατεύεται στην υπεράσπιση του ελληνισμού.

ΓΙΑ ΤΟ ΜΗΝΗΜΕΙΟ ΤΟΥ ΑΓΝΩΣΤΟΥ ΣΤΡΑΤΙΩΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Ένα από τα τελευταία έργα του Καμπανάκη είναι το «Αρχιτεκτονικόν Καλλιτεχνικόν Σχέδιον» για το μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη στην Αθήνα. Δυστυχώς το σχέδιο δεν βρέθηκε. Σωθήρε όμως ένα μικρό επεξηγηματικό φύλλαδιο, που ο ίδιος συνέταξε και βρίσκεται κατατεθειμένο στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας. Το οκταελιό ιπόμονημα του τιτλοφορείται «Σύντομος μελέτη επί του ζητήματος τῆς ανεγέρσεως μνημείου του αγνώστου στρατιώτη. Ή κατάλληλος θέσις και η

πρέπουσα μορφή» (1926). Στο έντυπο αυτό ο Π. Καμπανάκης προτείνει να χρονοβεθεί το μνημείο στο μέσο του «ευπρόσιου, περιβλεπτού και κεντρικώτατου» χώρου μπροστά από το Εθνικό Πανεπιστήμιο. Για τη μορφολογία του κτιρίου μας δίνει μόνο μια λεπτική συνοπτική περιγραφή, από την οποία φαίνεται όμως ζεκάδαρα η ίδια που σταθερά τον εμπνέει, δηλαδή η αρχιτεκτονική συνίτιαση των διαφόρων ιστορικών περιόδων: «να παριστά Υπαίθριον Ναόν [...] περιλαμβάνοντα τα τεοσάρας Μεγάλας εκπολιτιστικά ενδέξους και Αθανάτους περιόδους του Ελληνικού Δημοσυγκρού Πνεύματος και Μεγαλείου, ήτοι: την Αρχαίαν, την Αλεξανδρινή, την Βυζαντινή και την της Αναβούσσεως αρξαμένης από του 1821». Προαναγγέλλει επίσης τη μελλοντική δημοσίευση της δικής του αρχιτεκτονικής πρότασης για το μνημείο. Από το έντυπο μαθαίνουμε και τη διεύθυνση του στην Αθήνα, όπου έχει ήδη μετεγκατασταθεί: Βουκουρεστίου 32-34.

Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ ΣΤΟ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ

Λίγο αργότερα το 1928, αν και σε προχωρημένη ηλικία, συμμετέχει απότομα στο μεγάλο διεθνή διαγωνισμό για την ανέγερση του μεγάρου της Κοινωνίας των Εθνών στη Γενεύη, υποβάλλοντας ένα «μεγαλοπερές, εξόχως λεπτής εργασίας σχέδιο». Για πολύ καρφιανό αναφορόμασταν αν αυτή η πληροφορία ήταν αληθινή. Και αν όντως συμμετείχε στον πολυσήμαντο αυτό διαγωνισμό, που βρισκόταν στο «εξόχως λεπτής εργασίας σχέδιον»: Αλληλογραφία με τα αρχεία της Κοινωνίας των Εθνών στη Γενεύη δεν εντόπισε στον κατάλογο των συμμετεύοντων τον Καμπανάκη. Επηρεόντας στην αναζήτηση εντοπίσαμε τελικά το *Croquis de l' idée générale de la Ensemble du future palais des Nations à Genève*, τη συμμετοχή δηλαδή του Καμπανάκη στο μεγάλο αυτό διεθνή διαγωνισμό. Περιλαμβανόταν σε μια ενδιαφέρουσα πόσοφη μελέτη για το συγχρομένο διαγωνισμό και σημειωνόταν στη μη μέλητον Καμπανάκη είχε απορριφθεί ως εκπρόσθεομη (Delizia et al., 1992). Πρόκειται για δύο σχέδια κατάρρηψα –κατά την προσφύλη του τακτική– με λεπτικές επεξηγήσεις και αποθέματα στα γαλλικά και ελληνικά. Το πρώτο σχέδιο –με ημερομηνία Αθήνα, Μάρτιος 1927– περιγράφει την κάποιαν την συγκροτήματος αποτελούμενη από δύο ανεξάρτητα κτίρια. Το δεύτερο σχέδιο –με ημερομηνία Αθήνα, Απρίλιος 1927– περιλαμβάνει μια κατά μήκος τομή και μια όψη προς τη λίμνη και δείχνει τη σταδιακή κλιμάκωση των όγκων και το συμβόλικό χαρακτήρα των διαφόρων αρχιτεκτονικών επλογών.

Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ ΣΤΟ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟ ΓΙΑ ΤΟ ΦΑΡΟ ΤΟΥ ΚΟΛΟΜΒΟΥ

Είναι πολάριμα εντυπωσιακό ότι κλείνει την καριέρα του, από το σημείο που τη ξεκίνησε, συμμετέχοντας ξανά το 1929 σ' έναν ακόμη διεθνή διαγωνισμό. Είναι ο διαγωνισμός που προσήχυσε τη Pan American Union (PAU) για ένα Φάρο αφερεμένο στον Κολόμβο (Columbus Memorial Lighthouse), που θα κατασκευαζόταν στον Αγορίου Κολόμβου (Colombus Memorial Lighthouse), που θα κατασκευαζόταν στον Αγορίου Κολόμβου. Για τέοσερις συνεχείς μήνες, γράφει ο I.N.K., καταναλώνει κάθε σηματική και πνευματική δράση, κάθε γνώση και τέχνη του για να σχεδιάσει «απαραμμέλλον καλλιτέχνημα διεθνής μημείου». Προσαρμόζει κλιμακωτά σε διάφορες συμβολικές αναπαραστάσεις τους διαφόρων αρχιτεκτονικών ρυθμών κατά τη σειρά της εμφάνισής τους. Συνδυάζει τα σύμβολα των διαφόρων θρησκειών, των διαφόρων φύλων συντημάτων κατά περιόδους της ιστορικής δράσης όλων των Εθνών και με το βαθμιαία εξελισσόμενο προς τα άνω σχέδιο, συνοψίζει σε ένα έργο την εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού «από τις αποτάτης αρχαριότητος μέχρι σήμερον και ενσωμάνει την όλη προσπάθειαν της ανθρώπινης σκέψεως εις μακριά τελική συνισταμένη δηλαδή εις εν ορατόν αντιληπτόν επιβλητικόν αρχιτεκτονικόν έργον, τον Φάρον του Κολόμβου, ύψους 180 μέτρων επί βάσεως 150 μέτρων».

Ο Πάτροκλος Καμπανάκης ταχυδρομεί αυτοπροσόπως το έργο του και κατά μοιραία σύμπτωση πεθαίνει αυφιδία μετά από μισή ώρα «ατάραχος εις μέσω των προοφίλων αυτού ιθεωδόν δι' αν διεκρίθη και δια τα οποία και μόνο ζήσειν», γράφει στη νεκρολογία του ο I. N. K.

katılır. Uzun zamandır bu bilginin doğruluğunu araştırıyordu. Eğer bu yarışmaya katıldıysa o "muhteşem, olağanüstü ince işlenmiş proje" acaba nerede olabilirdi? Cenevre'deki Milletler Cemiyeti Arşivi'yle yapılan yazışmadan onun bu yarışmaya katıldığına ilişkin hiçbir kanıt çıkmadı. Israli araştırmamız sonucunda, yarışmaya gönderdiği "Croquis de l'idée générale de l'Ensemble du futur palais des Nations à Genève" başlıklı projeyi saptadık. Bu yarışmaya ilgili bir çalışmadan (Delizia, 1992) Kambanakis'in projesinin geçmiş olduğu için reddedildiğini öğrendik. Kambanakis'in her zamanki tarzında yazılı açıklamalarla, Yunanca ve Fransızca vecizelerle dolu iki parça bulundu. Atina, Mart 1927 tarihli birinci parça iki ayrı binadan oluşan Saray'ın bir tasviri. Atina, Nisan 1927 tarihli ikinci parça ise binaların uzunlaşmasına kesitini, göle bakan cephesini, kütlelerin kademeli yükselişini ve mimari tercihlerin sembolik anlamını izah eden notlar içeriyordu.

Kolombo Deniz Feneri Yarışması

Kambanakis'in 1929'da tekrar uluslararası bir yarışmaya katılarak meslek hayatının başladığı noktada sona erdirmesi oldukça ilginçti. Pan American Union tarafından ilan edilen yarışma San Domingo'da inşa edilmesi planlanan ve Kolomb'a adanacak bir Deniz Feneri projesidir. Dört ay boyunca aralsız çalışarak, tüm bedensel ve ruhsal gücünü, tüm bilgi ve sanat yeteneğini katarak "eszsiz sanat değeri olan uluslararası bir anıt" projesi hazırları (I.N.K., 1929). Bu, değişik sembolik tasvirlerle mimarlık tarihine uygun bir sıra izleyen ve kademeli biçimde çeşitli mimari üslupları içeren bir projedir. Birçok dini semboller, felsefi sistemleri içine alacak biçimde, uluslararası faal oldukları tarihî dönemlere göre kademeli olarak yükselen ve insanlığın medeniyeteteki gelişimini anlatan proje "Eski antik çağlardan bugüne insan düşüncesinin tüm çabalarını canlandıran, 180 m yüksekliğinde, 150 m'lik bir taban üzerine kurulacak görkemli bir mimari anıttır."

Patroklos Kambanakis projesini postaya kendisi götürüp atar ve kaderin garip bir rastlantısı olsa gerek, postadan döndükten yarım saat sonra, cenaze töreni konuşmasında belirtildiği gibi "çok sevdığı, onu dünyaya tanıtan ve hayatını adadığı ideallerin arasında sakin bir ruh hali içinde" (I.N.K., 1929) hayata gözlerini yumar.

Mimari Vizyonu

Yazılılarından ve eserlerinden de anlaşıldığı üzere Kambanakis'in arası, yaşadığı dönemin toplumsal ihtiyaçlarını romantik bir anlayışla tercüme ederek onlara cevap getirme çabasını temsil eder. Bir yandan Arkaizm ve Bizantinizi, öte yandan arke tipi kökenini araştırma ve onlara ikna edici tektonik bir açıklama getirme çabaları ve aynı zamanda dizginlenmemeyen bir "simdiği zaman", bütün bu arayışı bir "geçmişe kaçış" a döndürür. Bu kaçış nedeniyle kaçınılmaz olarak havada süzulen fikirler, biçimlenmemeyen bir dil, çizgiye dönüştürülemeyen düşüneler, gözle görürlür yaratıcı bir gerçeğin yerine geçer. Etno-antrpolitik savlar ve karşılaştırmalı çalışmalar, çağdaş düşüncenin çekici, büyük bir bölümüne gönderme yaparak, belki de kendi dünya görüşünü anlamaya yardımcı olacak bir çıkış noktası oluşturabilir.

Kambanakis 1891 tarihli ilk projesi "Atlantis Üzerine"den son projeleri, "Mechul Asker" ve "Kolomb Deniz Feneri"ne kadar tam 38 yıl boyunca sembolizmi benimsemiştir. "Fikir" arayışı ve bu fikrin uygulanması sürekli zihnini mesgul etmekle beraber, sembolik anıt tasarımları konusu ona sonsuz derecede çekici gelir. Kristof Kolomb'a atfen tasarlanan "Kolombion" projesinden başlayarak Mechul Asker Anıtı için tasarladığı "sanatsal mimari plan"a varincaya kadar tüm

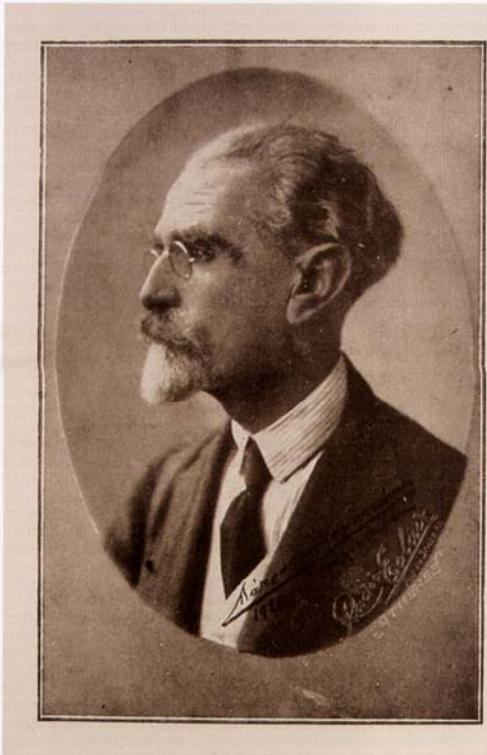
eserlerinde büyük jestlerin, evrensel düşüncenin, Yunan kültürü hayranı mistik bir mimarın, din aracılığıyla "iyi"nin, bilim aracılığıyla "gerçek"in, sanat aracılığıyla "güzell"in peşinde olan bir araştırmacıının varlığını sezinzleriz. Biyografisinde belirtildiği gibi Kambanakis'in "Sade bir mimar değildir o. Mimar ve aynı zamanda filozof tabiatına sahip bir kişilik. Sanatının kendine özgü özelliği ise sanatsal ve sembolik planlar aracılığıyla hayatı geçirmeye çalıştığı felsefi ilkeleridir" (I.N.K., 1929).

Gercekten de filozof-sanatçı P Kambanakis'in eserini gözlemlerken Avrupa düşüncesinin evrimini izler gibi oluruz. Biliñdiği üzere, 19. yüzyılın ikinci yarısına özgü ulusal bütünlüğeden, birleştirici anlaysı çevresinde uyumlu bir biçimde yapılan geniş ve derin tartışmadan sonra 20. yüzyılın başında geri adımlar atılır, bu anlaysın yerini çok çeşitlilik, özerlik arayışları ve yoğun milliyetçi çalışmalar alır. Patroklos Kambanakis de kozmopolitizmle Yunan kökenleri arasında bir gelgit olayı yaşar. Siyasi düşüncesinin temelinde İstanbul'da o dönemde birbiriley çelişen Osmanlı-Yunanlılık değil de Megalo Idea efülimi bas göstermekle beraber, ilk projelerinde saf ıslıp görüşlerinden çok, birlikteki fikirleri ağır basar. Kilise yapımında Helen-Bizans üslubunu savunurken, Berkeley Üniversitesi Kampüsü yarışmasında Beaux Arts üslubunu benimsemis ve uluslararası alanda kendini kabul ettirmis mimarlarla dostluklar kurar. Sonunda da Yunan merkezli düşünce tarzından hareketle yaptığı "Mechul Asker Anıtı" projesinden, Milletler Cemiyeti binası için açılan uluslararası yarışmaya katıldığı olağanüstü sembolik nitelikler taşıyan son projesine geçer (1928). Yani Patroklos Kambanakis her ne kadar "Yunan toplumunun (neyse ki küçük) bir kısmının ulusumuza karşı yakıksız bir biçimde desteklediği kozmopolitizm doğrultusunda değil, tabii ki ulusal ideallerimize uygun bir temelde" çalışmaya hedeflesse de (Ekklesiastiki Alithia, 1910, 95), bir milliyetçi olduğu kadar aynı zamanda kozmopolit bir kişiliktridir.

Özet olarak, ulus kavramına çok özel, medeniyetçi-estetik bir yaklaşım Kambanakis'in tüm eserlerinde varlığını belli eder. Daima çalışmalarını ve fikirlerini yayınlar. 1892 yılında çalışması Atlantis'i nesreden ve Neologos'da 'Sanat Tarihi Üzerine' (1893) adlı tezini yayınlar. Tüm çalışmalarını imzalar. Tüm resimlerinde almış olduğu madalyalarla fotoğraflanır. Hatta CV'si PC.Teisser'in 1903'de yayınlanan 'I nostri contemporanei Galleria Biografica International' da yer almıştır. Buna ek olarak, kendine çalışmalarına ve ailesine ilişkin bilgileri 1926 yılında Andros'daki Kairis Kütpahanesine göndermiştir.

Sonuç olarak, kozmopolit bir etkinliği sadık kalan bu esrarengiz Yunanlı mimara modern Yunan mimarlık tarihi yazımında önemli bir yer ayırmak doğru olur. Söz konusu kozmopolitizm, ulusüstü değerlerle hiçbir ilgisi olmayan, ancak, uluslararası bilim insanları çevresinde sağlam, etkileşimli ilişkiler kurmaya yönelik bir davranış biçimidir. Kambanakis, dönemin hiçbir Yunanlı mimarının adım atmaya cesaret etmediği uluslararası arenada gücünü deneyerek yabancı kurumlara kendini tanıtmak istemiş, başka bir deyişle, dar ulusal sınırları aşarak geniş bir etkinlik alanına ait yeni sınırlar belirlemiştir.

Ceviri: Sofiya Proku

PATROKLOS KAMBANAKIS ▲
1926 YILINDA ATINA'DA
(KERİS KÜTÜPHANE ARŞİVİ)
(αρχείο Καπείου Βιβλιοθήκης
Άνδρων)

ΤΟ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΟΡΑΜΑ

Οι αναζητήσεις του Καμπανάκη - όπως φαίνονται μέσα από τα κείμενα και τα έργα του- είναι αντιπροσωπευτικές μας φορματικής αντίληψης των αναγκών της κοινωνίας. Ο αρχαίομος και ο βυζαντινόμος του, καθώς και οι αναζητήσεις του για την καταγωγή των αρχετύπων, αλλά και η τεκτονική τους μετάφραση οδηγούνσαν σε έναν συνθετικό-εναρμονιστικό συνδυασμό. Το αρχιτεκτονικό δόγμα του Πάτροκλου Καμπανάκη ήταν μια ιδιόμορφη πολυτισμή-αισθητική προσέγγιση, ένας συνδυασμός συμβόλων, θυμάνων και τελείης συνισταμένης ένα γιγάντιο έργο, μια παγκόσμια αρμονία. Οι παλιοί ιστορικοί θυμοί ανασύρονταν και συγχολλούνταν με το παρόν, ώστε να εμφανισθεί ένα νέο συμβολικό μάγμα.

Ο αρχιτέκτονας από την πρότη του μελέτη «Περί Ατλαντίδος» (1891) μέχρι τις τελευταίες για το μνημείο του «Αγνώστου Στρατιώτη (1926) και το «Φάρο του Κολόμβου» (1929) -για μια οιδόληηρη 38ετία- διατηρεί ένα αμείωτο ενδιαφέρον για τα συμβολικά και οικουμενικά μνημεῖα. Από το «Κολόμβιον», το σχέδιο του μνημείον το αφιερωμένο στο Χριστόφορο Κολόμβο, μέχρι το «Αρχιτεκτονικό Καλλιτεχνικό Σχέδιον» για το μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη στην Αθήνα, διακρίνεται ο αρχιτέκτονας των μεγάλων χειρονομιών και οικουμενικών ιδεών, ο ελληνολατρής μυστικιστής, ο αναζητητής του «αγαθού (δια της θρησκείας) +του αληθούς (δια της επιστήμης) +και του καλού (δια της τέχνης)». Όπως εντοπούχα κλείνει ο Ι. Ν. Κ. βιογραφώντας τον: «Δεν ήταν ξηρός αρχιτέκτων. Ήτο αρχιτέκτων εκ φύσεως, αλλά άμα και φιλόσοφος. Αι δε φιλοσοφικαί αρχαί του, ων την ενσάρχουσιν επεδίωκεν πάντοτε δια των καλλιτεχνικών

συμβολικών σχεδίων του απετέλουν το ιδιάζον χαρακτηριστικό της Τέχνης του».

Πράγματι, παρατηρώντας τα έργα του φίλοσοφου-καλλιτέχνη Π. Καμπανάκη είναι σαν να παρακολουθούμε την εξέλιξη της ευφωνιακής σκέψης. Ως γνωστόν η αρμονική συνθετική αντιληφτή της εθνικής ενοποίησης που χαρακτήριζε το β' μισό του 19ου αι., αμφισθητήρικε και υποχώρησε στις αρχές του 20ού, όπανάρχισε η εποχή του πολλαπλασιασμού, της αυτονόμησης και της έντονης σύγχρονος των εθνικισμών. Έται και ο Πάτροκλος Καμπανάκης πάλινδρομες συνεχός ανάμεσα στις κοινωνολατικές εμπειρίες του και την ελληνική καταγωγή του. Ενώ ως πολιτική στάση φαίνεται να εμπνέεται από τον μεγαλοδεσποινό και όχι τον ελληνοθυμανισμό - τα δυο μεγάλα φεύγεται που συγχρονίστηκαν στην Κωνσταντινούπολη της εποχής του- στα αρχιτεκτονικά του έργα εκφράζει ιδέες συνύπαρξης και όχι καθαρότητας των ρυθμών. Ενώ υμείς έμπρακτα τον ελληνοβυζαντινό στη ναοδόμια, ταυτόχρονα συγχρωτίζεται τους διεθνοποιημένους αρχιτέκτονες της Beaux Arts στο διαγωνισμό για την πανεπιτημπούπολη του Berkeley. Τέλος από την ελληνοκεντρική επιχειρηματολογία του για το «Μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη (1926) ξεπετύεται στην τελευταία «εξόχως συμβολική- συμμετοχή του στο διεθνή διαγωνισμό για την ανέγερση του κτιρίου της «Κοινωνίας των Εθνών» (1928). Ο Πάτροκλος Καμπανάκης είναι ταυτόχρονα ελληνονεντρικός και κοινωνολητής, αν και ο ίδιος θεωρεί ότι συνθέτει στη βάση «των εθνικών ημών ιδεών και οινή των κοινωνολητικών τοιούτων, αν δυστυχώς σήμερον παρακαίρους και αντεθνικώς μερίς τις των ομογενών (ευτυχώς μικρά) είνε οπαδοί» (Εκλήγοντας Αλήθεια, 1910, 111).

Συνοψίζοντας θε λέγω ότι ο αρχιτέκτονας Πάτροκλος Καμπανάκης αποτελεί προϊόν της εποχής του. Μια εποχή έντονης αυτοκότητας. Μια εποχή ονάδωντος του ίδιωτη επαγγέλματα αρχιτέκτονα. Τον ενδιαφέρει έντονη η αναγνώσιση, μέων της επαγγελματικής επιτυχίας. Δημοσιεύει συνεχώς τα σχέδια και τις ιδέες του. Εκδίδει, όπως προσανθέθηκε, ήδη από το 1892 τη μελέτη για την Ατλαντίδα και δημοσιεύει στον Νεολόγο τη μελέτη του «Περί Ιστορίας της Τέχνης» (1893). Υπογράφει όλα τα έργα. Φωτογραφίζεται, κατά τη συνήθεια της εποχής, φορώντας τα παράσημα που του απονεμήθησαν. Βιογραφίζεται στο οπιμότατα, συμπεριλαμβάνεται στο P. C. Teisser (ed.), I nostri contemporanei Galleria Biografica International ήδη από το 1903. Καταβάλει ο ίδιος πληροφορίες για την οικογένεια και το έργο του στην Κάριερο Βιβλιοθήκη της Ανδρου το 1926.

Εν καταλλείδι, με έδρα μια αιμάζουσα Κωνσταντινούπολη ο έλληνας αρχιτέκτονας Πάτροκλος Καμπανάκης διέγραψε μια επαγγελματική πορεία έξι από τα δύο της ομογένειας. Απευθύνθησε στην παράδοση αρχιτεκτονική κοινότητα για ιδότυμο μέλος. Ανέπτυξε κοινωνολατική δράση, που δεν είχε να κάνει με υπερθυμικές αξεις, αλλά με την οικοδόμηση στέρεων και αμφίδομων σχέσεων μεταξύ ανθρώπων που είχαν κοινούς στόχους. Ο Καμπανάκης δοξάμασε τις δυνάμεις του στις διεθνείς αρένες και αναζητήσει την αναγνώσιση από τα ξένα πνευματικά ιδρύματα. Οριοθέτησε ένα ευτόνερο πεδίο δράσης από τα στενά γεωγραφικά όρια της επαγγελματικής του έδρας. Του αξίζει μια θέση στην αρχιτεκτονική ιστοριογραφία.

NOTLAR

1. Kambanakis ailesi ile ilgili arşiv materyali Andros Adası Kairos Kütpahanesinde bulunmaktadır. Belgelere göre Kambanakis'ın annesiyle babası Teofil Kairos'ın öğrencisiydi. Babası Mihail I. Kambanakis 1821 Yunan İsyancı sırasında Flora'nsa'ta öğrenim görmekteydi. Annesi Francesca N. Bisti ise Kairos'ın doğrudan akrabasıydı. Patroklos on kardeşin en küçüğüydü (I.N.K., 1929).
2. 1905'te bu tiyatro binası tadil edilerek 1200 seyirci alan, kapalı bir tiyatro haline getirildi (Gülersoy, 1993, 81-82; Cezar, 1995, 187).
- * Tan adı Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi (Elinikos Filologikos Siloğos Kanstandırıopoulos).
3. Ayios Yeorios o Karupis Kilisesi, Mora'da Kalavrita eyaletindeki Mega Spileon Manastırı Vakfı'na kat olup 1821'e kadar Filiki Eteria mensuplarının buluşma yeri olmuş ve birçok kez yıkılmıştır. 1894 depreminden tamamen harap olmuş, neoklasik tarzda ve Kambanakis'in tercihi olan bir Rönesans kubbesiyle baştan inşa edilmiştir (Mamoni, 1986, 252 -262).
4. Bu iki katlı, gökemiği giriş kapısı zemin katında birinci kata Lyon döneminde sütunlarla bezenmiş klasik tarzda bina, Kambanakis tarafından Stavros Kepecis için tasarlanmıştır. 1900 yılında Belçika Büyükelçiliği tarafından satın alınınca, eklenen üçüncü kat ve ek mekanlara tasarımları yine Kambanakis yapmıştır (Van den Reek, 2000, 77-95; Eldem, 2000, 65-75). Bina hâliyi durumda bulunmaktadır.
5. Bu ciltte Arnavutköy Musurion Kız Okulu'nun planı yayınlanmıştır: Belge 28: Arnavutköy Ayazma Caddesi'nde Rum Inas (Kız) Mektebi inşası hakkında. (BOA, İrade Maaf, 1330. S/3).
6. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Fotiadis Arşivi, 30 Temmuz 1896 tarihli belge, tescil No 8, dosya A3.
7. Bk. Konstandinos, Iosif (1992), To Hrisokeramo Tsengelkoy tu Vosporo, Ekpolitiku Morfotiki pe Filathletiko Tatavilanion pe Pireoton, Atina, s.123; Millas, A.(2000), Sfragides Mitropoleon Halkidikon Derkon, İdrimi Mizondas Ellinismu, Atina, s.72; İordanoglu, A.(2000), İ Mitropolis Halkidikon apo ton arhioita opou simera, Sindemos ton en Atinas Megalosholiton, Atina, s.321. İnsa tarihi 1875 hakkındaki terevitler hâli mevcuttur.
8. Üç ahsap binanın temel atma çalışmaları Eylül 1895'te yapılmış, inşaat ise Eylül 1896'da tamamlanmış olup Sigros'a takriben 600 Osmanlı altına mal olmuştur. Projede aynı dönemde İsviçre ve İtalya'da bulunan benzer pavilyonlardan esinlenmiştir. Binalar hâstanta ve hastabakıcısına özel birer oda, bir mutfak ve genel mekanlara içermektedir. 1955'te restore edilen pavilyonlar bugün de mevcuttur.
9. Kambanakis'in İstanbul'daki mesleki etkinlikleri, Edremi Panayia Kilisesi projesinde olduğu gibi, bazen durularda rakibi olan mimar P. Fotiadis'in etkinlikleriley çakışır. Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Fotiadis Arşivi, dosya no 7 ve 78A.
10. Pére Hayrerver Kadınlar Derneği binası Rum Viktor Adamandidis, Dimitrios Pecillas ve Odiseas Püsküllis tarafından tasarlanmıştır. Bina mimarların bürosu Galata'da Millet Hanı'nda bulunmakta ve son zamanlara kadar "Adamian Bürosu" adı altında çalışmalarını sürdürmektedir (Bozı, 2002, 189).
11. Diğer üyeler Vaslavikis Bey Ioannidis, Konstandinos Dimadis ve Aleksandros Kakulidis ile birlikte Bk.Ekklesiastiki Alithia dergisi (1890), Cilt: 14, yıl 3, sayı 06, (07.02.1890), s.41.
12. 'Heybeliada Ruhban Okulunun durumuna ilişkin mimarlar raporu' Bk.Ekklesiastiki Alithia dergisi (1894) cilt: 18, yıl 14, sayı 23, (12.08.1894), s.178-181.
13. Bk. Ekklesiastiki Alithia (1903) dergisi, cilt 27, yıl 23, say 24 (13.6.1903), s.272-273.
14. Kirilos Mumcıs 1897-1925 yılları arasında Midilli mitropoliti olarak görev yapmıştır. Bk. İak. Kleomvrotu, Mytilena Sacra, cilt 2, Selanik 1971, s.100. Kaynakçı kullanılmamızı izin veren mimar Dr. Meri Çimiratı'ye -EMP- teşekkür ederiz.
15. Bu iddialı projeyi ortaya atan kişi Metropolitan Railway'nın başkanı, Metropolitan Tower Construction Company'nin kurucusu, zengin Edward Watkin'dır. Girişimi sloganı "Anything Paris can do, London can do bigger" olmuştur. Birinci ödülli Allan Stewart, A. J. McLaren ve D. Dunn kazanmıştır. İnşaat çalışmalarına 1892'de başlanılmış, 1895'te birinci kat geçici olarak ziyarete açılmıştır. Sunulan projenin ilk değerlendirmeARDS Engineering dergisinde (cilt: 49, 1890, s.524-544) "The Watkin Tower Competition" adı altında yayımlanmıştır. Yayınlanan projeler arasında Kambanakis'in projesi de yer almaktadır (Jay, 1987, 145-156).
16. 1889 Paris Fuarı henüz sona ermemişi ki, bazı bazı Amerikalılar 1892'de gerçekleştirmesi öngörülü Columbus Fuarı'nda sergilenebilecek antisl bir kuleyle ilgili fikirler öne sürümeye başladılar. Fuarın yapılacağı şehir henüz belirlenmemiştir. Aday şehirler New York, Chicago ve Saint Louis idi. 1890'ın ilk ayında Chicago Tribune gazetesi'nden bir Colombus Fuar Kulesi'ye ilgili önerilerle dolu taşıyordu. Aynı yılın Nisan ayında Eiffel de bir proje önerisinde bulundu. Sonunda proje Amerikalı David Proctor'a verildi. Columbian Tower Company inşaat çalışmalarını 1891 yılında başlattı; ancak, Chicago'daki kule Paris'tekinin bir kopyası olmamalı görüşü ağır basına calısmaları durduruldu. Chicago Fuarı'na damgasını vuran eser George W. Ferris'in devasa metal çarkı oldu.
17. Kambanakis'in Fransızca yazılmış eseri La communication des deux mondes par l'Atlantis avant le délugé' bugün İspanyol Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes'te bulunmaktadır. Aynı Kütpahaneerde, kitaba ek olarak basılmış iki büyük laminas fotograficas da mevcuttur. Cenaze töreni konusundan beriltilmiş gibi, 1928'de Korent, depremlerinden sonra, Atina'daki Etnos gazetesi Kambanakis'in "ödüllü çalışma"sını hatırlar ve 21,22,23.05.1928 tarihli sayılarda Atlantis haritalarına birlikte yayımlamıştır.
18. Amerika'nın Avrupa için egzotik bir diyal olduğu dönemlerde Bâbîî'nin Washington'daki büyükelçi Grigori Aristarh'ın çabaları sayesinde büyük sayıda (292) Amerikan kitabının HFD Kütpahanesinde bulundurulması hayrete değer. Yine HFD her sene yeni bilimsei ve antropolojik araştırma ve buluslar konusunda üyeleri bilgilendirmekle yükümlü -aralarında bilimsel ve antropolojik konular komitesinin de bulunduğu- daimi komiteleri seçimle başa getirdi.
19. "Kulenin tabanında, bilesimlerinden tüm diğer üslupların yaratıldığı Panatenien (tüm Atina) ve Atlantis üslupları bulunur. Bunun üstünde de tarihlerine tanınma dönemlerine göre Meksika, Misir, Hint, Asur, Pers, Helen, Roma, Bizans, Arap, Got ve Rönesans üslupları...
- Projenin bütünü, aşırımızın en önemli mimari başarısı olan Eiffel Kulesi'yle noktalanmaktadır ve Kule'nin zirvesinde tarih öncesi çağda olduğu gibi iki dünyانın bağlantısını tekrar sağlamayı başaran, ebediyen anılmaya layık o yüce insanın, Kristof Kolomb'un heykeli yer almaktadır" (Kambanakis, 1892)
20. Kambanakis'in katıldığı (Patrocle Campanakis Ingénieur et Architecte olarak) Kongre sekreterinin 1895'te Huitième Congrès International d' Hygiène et de Démographie, tenu à Budapest du 1er au 9 Septembre 1894. Comptes-rendues et mémoires. Publié par le Dr. Sigismond de Gerloczy, Secrétaire du Congrès, Budapest 1895 başlığıyla yaptığı yanında görülmektedir. Kongreye İstanbul'dan da tip profesörü Zorros Paşa ve Edouard Schneider Ingénieur en Chef des Ponts et Chaussées de l' Empire Ottoman unvanıyla katılmışlardır.
21. 19x21 ebabdindaki fotoğraf 'Projet de monument a Charles Gounod' altyazıyla Fransa Milli Kütpahanesinde korunmaktadır. (BrnF- Richelieu- Estampes et Photographie, FRBNF38642150 [61].)
22. 'The Phoebe Hearst International Architectural Competition' adıyla bilinen yarışma ilk aşamada, coğulluğu Beaux Arts lisedi'nden 105 proje sunulur. İlk aşamada seçilen 11 proje, ertesi yıl San Fransisco'da düzenlenen ikinci aşamaya katılır. Birinci ödülu Fransız mimar Emile Bernard kazanmakla beraber projenin icraati Amerikalı John Galen Howard tarafından yapılmıştır.
23. Giulio Mongeri, Alessandro Valeri ve Philippe Belo'nun çizimleriyle bir arada (Cezar, 1995, V/188, II/44). Bk. A. Thalasso: Les Premiers Salons de Constantinople, 'L' Art et les Artistes', vol. 1-8 ve L'exposition degli artisti di Constantinople. La Rassegna Italiana. Organo delgi interessi italiani in Oriente, 8 (1903), 195.
24. Kambanakis'in imzasını taşıyan madalyonun resmi s.229'da yer almaktadır. Programın biografisini Akillas Millas, Pero, ta Stavrodromi tis Romiosinis(2002)s.219, adlı kitabında yayımlanmıştır.
25. İnsaat masrafları tutarı tüccar Nestor Çankılı tarafından ödenmiştir. Temeli 17/30 Aralık 1906 tarihinde atıldı açılışı 18/31 Mayıs 1914 tarihinde yapılmıştır. Kisenin iç süslemeleri Çirigots ve Lioiki kardeşler tarafından yapılmıştır (Suloyanis, 2001, 211-213; Papamihail, 1904, 316).
26. İstanbul'da çıkan siyaset, edebiyat ve sanat dergisi Neo Pnevma, J.A. Filikos ve N.T. Papadimitri sorumluluğunda yayınlanmaktadır (1908-1909). Kambanakis'in makalesinin iç süslemeleri Çirigots ve Lioiki kardeşler tarafından yapılmıştır (Suloyanis, 2001, 211-213; Papamihail, 1904, 2001, Atina).
27. Selanik Belediyesi başmühendisi olarak Selanik'te Saïas İplik Fabrikası inflakının sebeplerini araştırmak için kurulan komitetenin öylesi olarak ilgili kayıtlarda ismi geçer (Yerolimbu, 1997: 213). 1889 İstanbul Beyoğlu basımı bir Selanik şehir planına "sañik Selanik başmühendisi" olarak imzasını atar (Yerolimbu, 1997: 201-203). Plan Ahileas Kambanakis'in on yıl önce astronomi tabolarının basıldığı matbaada basılmıştır (Zellitch et Fils). Jean Zellitch kaynaklı (Zellitch ailesi haleffelerinden), henüz doğrulanmamış bilgiye göre Ahileas Kambanakis 1880 yılında eski İstanbul Sanayi Odası binasının projesini yapmıştır.
28. İlk olarak T.S. Mandopulu tarafından önce sürülmüş ve bursuyam, Kambanakis kardeşlerin kilise yapımına iliskin etkinlikleri, binada çok sevdikleri neo-klasik öğrencilerin yoğunluğu dolayısıyla yapılmıştır. Mezarlık içinde bulunan sapelin inşaat rühsati için başvurusu 1893'te yapılmıştır. Sapelin inşemesi 1897'de atılmış (Mandopulu 1985: 243-260).
29. Metropolit Sarayı'nın inşaat sözleşmesinde göre binanın giriş kısmına sütun yerine piyon yapılması meselesi göz önünde tutarsak, bugünkü mevcut olmayan Selanik Metropolitan Sarayı'yla (1890-91) ortak noktalar kesinlikle varlığını söylebilir.
30. Oldukça özel olan mimar-astronom birleşiminin iki örneği daha mevcuttur. Birincisi Paris'e yerlesmiş Yunan mimar-astronom Eugenios-Mihail Andoniadis' dir (İstanbul 1861 - Menton, Fransa 1944). 1904'te, P. Kambanakis'ın başkan yardımcılığı sırasında Andoniadis, Efrasiis tis teu Ayias Sofias (Tann'ının İlahi Bilgelüğünün İfadesi: 1. basım 1907-1909, yeni basım 1983) adlı dev eserini HFD'nde düzenlenen bir konferansta özel halinde sunar. Diğer bir ornek ise Levante mimar, ressam, dekoratör, amatör astronom ve Rasathanesi-i Âmire müdürü Pietro Montani'dir (1829-1887).
31. Anadolou Savası'ndaki yeniden yapılmış dolayı kutlamalar öngörüldüğü gibi 1921'de değil, 1930'da gerçekleşmiştir.
32. FD. Markatu, Ioanni Damvergi'nin Terekesi (1887-1937) ... (G.A.K.), 1996 III. Ulusal Kurtuluş Yüzüncü Yıl Dönümü Merkez Kurulu Arşivi, dosya 56 (yıl 1919): Resim, Madalyon ve Pul Komitesi. 2. Madalyalar ek dosya 7: Renkli basılmış madalya projeleri içeren Patroklos Kambanakis imzalı ikinci karton ve Patrocle "Campanakis Acte" (1919), dosya 28 (yıl 1920), ek dosya 8: Hatira Kokartları Özel Kurulu. Mimar Patroklos Kambanakis'in "Panhelenizm Bayrağı" ve Yunan Yüzüncü Yıl Kutlamaları Hatira Madalyası 1821-1921 (İstanbul, Beyoğlu Ocak 1920). Ayrıca 30.05.1929 tarihli Eliniki gazetesi ve 29.05.1929 tarihli Esperini gazetesi kupürleri.
33. 455 katlıının kaydedildiği yarşmanın değerlendirilmesi Robert Conzalez tarafından yapılmıştır (Conzalez, 2007, 80-87) Yarşmanın hedefi yalnızca bir ant işa etmekten ibaret değil tek bir Amerika kimliğini sembolize edebilmekti.
34. Ölümünden sonra Büyük Hellen Pirros Ansiklopedisin'de, c.13,s.82 ve Yeni Helios Ansiklopedik Sözlüğün'de c.9 kaydedilmiştir.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αρχειακό υλικό για την οικογένεια Καμπανάκη είναι κατατεθεύμενο στην Καθέου Βιβλιοθήρι Άνδρου. Από τα έγγραφα μαθαίνουμε ότι οι γονείς του ήταν μαθητές του Θεοφίλου Καΐρη. Ο πατέρας του Μιχαήλ Ι. Καμπανάκης σπούδαζε στη Φλωρεντία όταν έπεισε τη Επανάσταση του 1821 και η μητέρα του Φραντζεσκούλα Ν. Μπλιτή ήταν συγγενής του Καΐρη. Ο Πάτροκλος ήταν το τελευταίο από τα δέκα παιδιά τους. Βλ. Ι. Ν. Κ., «Μια επέλαστρα Ανδριακή φωνογραμματοθεατρία», Πάτροκλος Κ. Καμπανάκης», εφ. Ανδριατής, φ.129/13-4-1929.
2. Το θέατρο αποξήλωντα και δημιουργείται το χειμερινό Δημοτικό Θέατρο (Sehir Tiyatrosu) 1200 θέσεων (Güleroy, 1993: 81-82 ; Cezar, 1995: 187).
3. Ο Άγιος Γεώργιος Καραϊτζης, μετόχη της μονής Μ. Στρατίου Αγίου Όρους, τόπος συνάντησης των Φιλίκων κατά το 1821, καταστρέφεται πολλές φορές. Κατά τον εισιτούμενο του 1894 καταστρέφεται ολοσχερώς και ξαναστήζεται σε νεοελλασκό υψηλό με αναγεννησιακό τρούλο κατά την προσφήλη επιλογή του Π. Καμπανάκη (Μαμονή 1986: 252-262).
4. Το αρχικό διώροφο κλασιστικό μέγαρο με το κεντρικό πρόπυλο (με δωρικούς κίονες στο ισόγειο και ιωνικούς στον όροφο), σχεδιασμένο από τον Καμπανάκη για τον Έλληνα τραπεζίτη Σταύρο Κελετζή, αγοράστηκε το 1900 από τη Βελγική πρεσβεία, η οποία ενδύει αμέσως ανέσθε στον Πάτροκλο τις νέες εργασίες προσθήκης ορόφου, επέκτησης και εποπτευτικής διαύρυνσης (Van den Reek, 2000: 77-95; Eldem, 2000: 65-75). Το κτίριο διατηρείται σε καλή κατάσταση.
5. Suleyman Bayukkari, Turkeyed Rum Okullari, Konya 2003. Στον τόμο δημοσιεύεται το σχέδιο των Μονοεπίκου του Παρθενεγκέριο στο Αργαντακία Μέγαρο Ρέιμα (Απαντυκούδη Αγάπης caddesiine Rum In Mektebi inası hakkında). Τα σχέδια με κοδικό καταχώρισης BOA 1330/S/3 βρίσκονται στο Αρχείο Abdul Hamid.
6. Αρχείο Φωτιάδη, έγγραφα της 30ής Ιουλίου 1896 με κωδικό αριθμό 8, φάκ Α3 του ΚΜΣ.
7. Βλ. Ιερόπιτη Κονσταντίνης, Το Χρυσοκέφαλο Τοσερέκαιο του Βοσσόρου, επιδ. Εκπαιδευτικού Μορφοτυπικού και Φύλακτην Σύλλογου Ταταύλιανόν και Περιουσιών, Αθήνα 1992, σσ. 123. Ακόλλας Μήττας, Σφραγίδες Μητροπόλεων Χαλκηδόνος Δέρβων, εκδ. Ιδρυμα Μελίζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2000, σ. 72 και Αναστάσιος Ιορδάνης, Η Μητρόπολη Χαλκηδόνος από την αρχαιότητα έως σήμερα, εκδ. Σύνδεσμος των εν Αγίων Μητροπολιτών, Αθήνα 2000, σ. 321. Υπάρχουν αμφιβολίες για την πημετρία της ανέγερσης (1875).
8. Η θεμελίωση των τριών ξενίων οικισμών έγινε τον Σεπτέμβριο του 1895 και η αποκατάσταση τους τον Σεπτέμβριο του 1896 και σταύρισαν στον Ανδρέα Συγγρή περί τις 600 χρ. οθ. λίρες. Τα σχέδια είναι όριτα πρότυπα παθώμοντος οικισμού που υπήρχαν εκείνη την εποχή στην Ελβετία και Ιταλία και περιελάμβαναν ένα δοματό για τον αστενή, ένα για τον νοσοκόμω, μαγεφέο και κονχόγηπος χώρους. Οι οικισμοί (επισκευασμένοι το 1955) οώνταν μέρι μήπερ σήμερα (Σιδηρόδρομος, 1999: 236-237).
9. Η επαγγελματική δράση του Π. Καμπανάκη στην Κονσταντινούπολη συχνά διαταραφόταν με την δραστηριότητα του αρχιτέκτονα Π. Φωτιάδη, μερικές φορές μάλιστα ανταγωνιστικά, όπως στην περίπτωση των σχεδίων που υπέβαλαν και οι δύο για τον ναό της Παναγίας Αδριανητών. Βλ. Αρχείο Π.Φ., φάκ. 7 και 78A.
10. Το σχέδιο και την ανέγερση του μεγάρου της Φιλοπόταυ του Αδελφότητας Κυριών στο Πέραν ανέλαβε το γραφείο των ομογένων Βίκτορα Αλεξανδρίδη, Λημπρίδη, Λημπρίδη και Οδυσσέα Πουκουόλι. Το γραφείο βρισκόταν στο Büyik Millet Han στο Γαλατά και λειτουργούσε μερικά πρόσφατα με την επωνυμία «Γραφείο Adaman» (Μπόζη, 2002: 189).
11. Με τους Βασιλή οφένθη Ιωαννίνη, Κονσταντίνο Δημάρη και Αλέξανδρο Κακουλίδη. Βλ. Ιερόπιτη Εκκλησιαστική Αλήθεια, τόμ. 14ος, έτ. I, τ. 6 (7.2.1890), σ. 41.
12. «Έκθεσης αρχιτεκτόνων περὶ τῆς παρούσης καταστάσεως τῆς εν Χάλκῃ Ἱερᾶς Θεολογίκης Σχολῆς», περιουσικό Εκκλησιαστική Αλήθεια, τόμ. 18ος, έτ. ΙΔ', τ. 23 (12.8.1894), σσ. 178-181.
13. Περιοδικό Εκκλησιαστική Αλήθεια, τόμ. 27ος, έτ. ΚΓ', τγ. 24 (13.6.1903), σσ. 272-273.
14. Ο Κύριλλος Μουμτζής διετέλεσε μητροπολίτης Μυτιλήνης την περίοδο 1897-1925. Βλ. Ιακ. Κλεομόριου, Mytilena Sacra, τ. Β. Θεοσολονίη 1971, σ. 100. Την βιβλιογραφία μάς την παραχώρισε η Μαίρη Τοπιάδη, δρ. αρχιτέκτονας Ε.Μ.Π. την οποία ευχαριστούμε.
15. Το φύλαδος αυτό πρόγραμμα εμπνέονταρε το μηχανιστάς Edward Watkin, πρόεδρος της Metropolitan Railway, που ίδρωσε για τον οικόπεδο αυτό την Metropolitan Tower Construction Company. Το γενικότερο μότο της προσπάθειας ήταν: «Anything Paris can do, London can do bigger». Το πρώτο βρεφείο έλαβαν οι Allan Stewart, A. J. MacLaren και D. Dunn. Η ανέγερση ξεκίνησε το 1892 και το 1895 άνοιξε προσωπικά στο κοντό το πρώτο πάτωτα. Μια πρότιτη αποτίμωση των σχεδίων που υποβήθηκαν δημοπροσεύπτει το περ. Engineering, 49 (1890) 524-544 υπό τον τίτλο «Great Tower in London» και στον ίδιο τόμο 49 (1890) 736 υπό τον τίτλο «The Watkin Tower Competition». Μεταξύ των σχεδίων που δημοπροσεύπτηκαν είναι και αυτό του Καμπανάκη. Βλ. Robert Jay, «Taller than Eiffel's Tower: The London and Chicago tower projects, 1889-1894, Journal of the Society of Architectural Historians (1987) v. 46, issue 2, pp. 145-156.
16. Πριν απόμιν λίλεισε τη Παγκόσμια Έκθεση του Παρισιού (1889) διάφοροι Αμερικανοί είχαν προτείνει ίδες για έναν μηνυμάδιο πύργο που θα μπορούσε να εκτείνει στην προγραμματισμένη για το 1892 Κολομβιανή Έκθεση. Η αμερικανική πόλη που θα φιλοξενούσε την έκθεση δεν είχε ακόμη επιλεγεί: New York, Chicago και Saint Louis ήταν υποψήφιες. Με τους πρώτους μήνες του 1890 τα γραφεία της εφημερίδας Chicago Tribune πλημμύρισαν από προτάσεις για το Columbian Exposition Tower. Το Απόλιτο του ίδιου ήταν ο ίδιος ο Eiffel πουβάλε την πρόταση. Το έγγονο ανατέθηκε τελικά στον αμερικανό David Proctor. Η εταιρεία Columbian Tower Company ξεκίνησε την κατασκευή το 1891, αλλά γρήγορα την εργατέλευψε γιατί πρωτάνευσε η άποψη ότι το Σικάγο δεν έπρεπε να μημπει το Παρίσιο. Τελικά την Έκθεση του Σικάγου αφήγατο το εξαιρετικά πρωτότυπο έργο ενώς γιγάντιων μεταλλικών τροχών, έργο του George W. Ferris.
17. Π. Καμπανάκης, Η προ του κατασλήσμον συγκοινωνία των δύο κόσμων δια της Ατλαντίδος, Κονσταντινούπολη 1892 (β' επανεκτύπωση Αθήνα 1995, πρόλογος Χρ. Λάζαρο, σ. 19). Το έργο του Καμπανάκη γραμμένο στα γαλλικά με τίτλο «La communication des deux mondes par l'Atlantis avant le déluge» βρίσκεται σήμερα κατασχούμενο στην ιστονούπολης Βιβλιοθήκης Virtuale Miquel de Cervantes. Στην ίδια βιβλιοθήκη υπάρχουν δύο μεγάλες "Laminas fotograficas" προφοράς των σχεδίων που συνέδεναν το βιβλίο. Όπως ο σημειωτής στην νεκρολογία του, το 1928 μετά της οικομόνωσής της Κορίνθου στην Αγρινού εφήμερος ήταν ο Έθνος Συμμήρων που δημόσιευσε στα φ.21-22-21/5/1928, μαζί με τους χάρτες της Ατλαντίδος.
18. Αξιοσημείωτος είναι ο αριθμός των αμερικανικών βιβλίων (292 τίτλοι) στη βιβλιοθήκη του ΕΦΚ, που οφείλονται κυρίως στις προσπάθειες του προβούτη της Πύλης στην Washington Γρηγορίου Αριστοτήλη. Σε αποχή που η Αμερική παρέμεινε εξοτικός τόπος για την Ευρώπη, Επίσης ο ΕΦΚ εξέλεγε καθέ έτος διάφορες επιτροπές μεταξύ των οποίων «η επιστημονική και η ανθρωπολογική» που καθιστούνται γνωστές στα μέλη της νεοτερες επιστημονικες και ανθρωπολογικες ερευνες και ανακαλύψεις.
19. «Και επει τη βάσει του πέργον επέθη τον Παναθηναϊκό υδρός (ο προ του κατασλήσμον) μετά την Ατλαντικον, δια του συνδιανομον των οποίων παριζήθησαν οι λουκοι ψυμό. Κατόπιν δε ανάλογος της εποχής και γενέσεως αυτών επέθησαν κλιμακοεδών οι εξής ψυμοί: Ο Μεξικανικός, ο Αγγλιανικός, ο Ινδικός, ο Ασιατικός, ο Περούνος, ο Ελληνικός, ο Ρωμαϊκός, ο Βιζαντίνος, ο Αραβικός, ο Γοτθικός, ο Τσαγγηνήρως... Ο δ' ώλον γενον επασθέται δια τον μεγαλύτερον αριθτεκτονικό έργον του πημέτου αιώνος, του πέργον ειφέλ, εν τη κορυφή του οποίου προς αυτων πάνταντεν επέθη τον ζωνήρος Παπαστράτον η Σαν Φραντζίσκο τον επόμενο χρόνο. Το πρώτο βραβείο κέρδος την ομάδαν μέρος επέθη τον ζωνήρον επίσημην χρόνον την πρωτεύονταν στην ομάδαν ανέλαβε ο Αμερικανός John Galen Morell έταρτον με την ένδειξη Patrocle Campanakis Ingenieur et Architect) είναι καταγεγαμένη στη πρακτικά του συνεδρίου που εξέδοντο ηuitieme Congres Internationale d'Higiene et de Demographie, tenu a Budapest le 19 September 1894. Comptes-Rendus et memoires. Publiés par le Dr. Sigismund de Gerloczy, Secrétaire du Congrès, Budapest 1895. Από την Κονσταντινούπολη πήγαν μέρος επίσης ο Ζωνήρος Παπαστράτον η Σαν Φραντζίσκο τον επόμενο χρόνο. Το πρώτο βραβείο κέρδος την ομάδαν ανέλαβε ο Emile Benard, αλλά την τελική υλοποίηση των σχεδίων ανέλαβε ο Αμερικανός John Galen Morell έταρτος την ομάδαν που βραβεύεταιντον.
20. Η παρούσα του Καμπανάκη (με την ένδειξη Patrocle Campanakis Ingenieur et Architect) είναι καταγεγαμένη στη πρακτικά του συνεδρίου που εξέδοντο ηuitieme Congres Internationale d'Higiene et de Demographie, tenu a Budapest le 19 September 1894. Comptes-Rendus et memoires. Publiés par le Dr. Sigismund de Gerloczy, Secrétaire du Congrès, Budapest 1895. Από την Κονσταντινούπολη πήγαν μέρος επίσης ο Ζωνήρος Παπαστράτον η Σαν Φραντζίσκο τον επόμενο χρόνο. Το πρώτο βραβείο κέρδος την ομάδαν ανέλαβε ο Emile Benard, αλλά την τελική υλοποίηση των σχεδίων ανέλαβε ο Αμερικανός John Galen Morell έταρτος την ομάδαν που βραβεύεταιντον.
21. Η φωτογραφία διαστάσεων 19x21cm με τη λέξιντα «Projet de monument à Charles Gounod» φιλάσσεται στην Ελντζή Βιβλιοθήρι της Γαλλίας (BnF- Richelieu- Estamps et Photographie, FRBNF38642150 [61]).
22. Ο διαγωνισμός γνωστός ως «The Phoebe Hearst International Architectural Competition», συγένετος 105 συμμετοχής σε πρώτη φάση, κυρίως σχέδια στο ίνσος της οργάνως Beaux Arts. Προσκόμιθαν 11 συμμετοχές που προστάθηκαν στη δεύτερη φάση του έργου του Σαν Φραντζίσκο τον επόμενο χρόνο. Το πρώτο βραβείο κέρδος την ομάδαν ανέλαβε ο αρχιτέκτονας Emile Benard, αλλά την τελική υλοποίηση των σχεδίων ανέλαβε ο Αμερικανός John Galen Morell έταρτος την ομάδαν που βραβεύεταιντον.
23. Μαζί με σχέδια των Giulio Mongeri, Alessandro Valeri και Philippe Bello (Cezar, 1995: 188 (I) & 444 (II)). Βλ. Επίσης A. Thalasso: Les Premiers Salons de Constantinopole, «L'Art et les Artistes», vol. 1-8 και L'exposition degli artisti di Costantinopoli. La Rassegna Italiana, Organogli degli interessi italiani in Oriente, 8 (1903), 19.
24. «Η εκπανταρίσης των Περάν Ιερού Ναού των Εισοδίων της Παναγίας», Ημερολόγιον του ΕΦΚ (1905), σ. 226. Επύρων τον μεταλλίου στη σελ. 229 με εγχάρακτο το ονόμα του Καμπανάκη. Φωτογραφία του προγράμματος δημοσιεύεται ο Ακίλες Μήττας. Πέρα, το Στρατοδόρημα της Ρωμαϊνής χ.χ. [χ.χ.] (2002), σ. 219.
25. Η δασάνη ανέγερσης καλύπθηκε από τον καπνοβιομήχανο Νέστορα Ταανακλή. Θεμελώθηκε στη 17/30 Δεκεμβρίου 1906 και εργανιστήρικε στη 18/31 Μαΐου 1914. Ο ναός έχει υπορθήψει και διακομηθήκε από τον Τουρεγόντη και τους αδελφούς Λιώκη (Σουλογάνης, 2001:211-213). Επίσης βλ. Γρηγόριος Παπαγεωργή, «Ο Ναός των Αγίων Κονσταντίνου και Ελένης εν Καΐρῳ», περ. Πάντανος, 16/5/1914, σσ. 309-316. Επανεκδόθηκε με επιμέλεια του Μητροπολίτη Λεοντοπόλεως Ζίτου και με δασάνη τον Γ. Βαλά, Α' Ιεροτάπτωτον των Ναών, Αθήνα 1990.
26. Η περιοδική έδρωση Νέων Πίνεων, υπήρχε πολύτικη, φύλολογική και καλλιτεχνική επαθέωσή των Ι. Φλάκος και Ν. Τ. Παπαδημητρίου στην Πόλη (1908-1909). Βλ. Σ. Ε. Το Εύλενης, «Οι Έλληνες Αρχιτεκτόνες της Κονσταντινούπολης», Τα επαγγέλματα των Ρωμαίων στην Πόλη, οι πρώτη Σύνθεσης των εν Αθήναις Μεγαλοσούλων, Αθήνα 2001, σσ. 65-99, όπως σχολιάστηκε την έργο του Καμπανάκη και αναδημοσιεύτηκε το σχέδιο του Ναού.
27. Με την ιδιότητα του αρχιμηχανικού της Δημαρχίας Θεοσαλονίκης καταρράφεται ως μέλος μας επιτοποίης το 1888 για να ερευνήσει τα αίτια της έκρηξης στο νηματούργο. Σίας στην Θεοσαλονίκη (Γερόλυμπον, 1997: 213). Το 1889 υπογράφει ως «πρώτην αρχιμηχανικός της Δημαρχίας Θεοσαλονίκης» ένα -τυπομένο στο Πέρα της Κονσταντινούπολης- σχέδιο της πόλεως Θεοσαλονίκης (Γερόλυμπον, 1997: 201-203). Ο χάρτης τυπώθηκε στο ίδιο τυπογραφείο (Zellitch et Fils), όπου δέκα χρόνια πριν ο Αγάλλες Καμπανάκη είχε τυπώσει τους αιτονούμοσκους του πάνακες. Κατά ανεπιβεβαίωση πληροφορία, προερχόμενη από τον Jean Zellitch (απόγονο της οικογένειας Zellitch), ο Αγάλλες Καμπανάκης -πριν το 1880- σχεδίασε το κτίριο του πρώτου Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Κονσταντινούπολης.
28. Την υπόθεση αυτή, που πρωτοδιατέλευτος ήταν ο Θ. Σ. Μαντούλου, έργεται να ενισχύεται η ενασχόληση των αιτελέφων Καμπανάκη με τη ναοδομία, αλλά και τα έντονα νεούλασκα στοιχεία του ναού, που αποτελούνται προσφύλλη τους επιλογή. Άδεια για την ανέγερση του κομητηριακού ναού ζητήθηκε στα 1893. Ο θεμέλιος λίθος κατατέθηκε το 1897 (Μαντούλου, 1985: 243-260).
29. Η ομοιότητα με το κατεβαθμισμένο σήμερα παλιό Μητροπολιτικό Μέγαρο Θεοσαλονίκης (1890-91) θα ήταν απόλυτη, αν λάβουμε υπόψη ότι στο συμβόλαιο

KAYNAKCA

- Barillari D, Godoli E.** (1996), *Istanbul 1900. Art Nouveau Architecture and Interiors*, New York: Rizzoli.
- Buyukkarcı S.** (2003), *Turkiyede Rum Okulları*, Konya.
- Γερόλυμπον Α.** (1997) *Μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Θεοσαλονίκη και Βορειοελλαδικές πόλεις στο τέλος του 19^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη: Τρογαλά.
- Celik Z.** (1992), *Displaying the Orient. Architecture of Islam at nineteenth century world's fairs*, University of California Press.
- Çelik Gülersoy** (1993), *Tepebaşı, bir meydan savaşı [Τεπέμπασι, η μάχη μιας πλατείας]*, tōm. I & II, İstanbul.
- Cezar Mustafa** (1995), *Sanatta Batıya açılış ve Osman Hamdi [Το άνοιγμα της Τέχνης προς την Δύση και ο Οσμάν Χανντή]*, İstanbul.
- Colonas V. et Theodoridou L.** (2010), "Quelques éléments sur le projet grec de l'architecte Patroclos Campanakis et sa vocation pour les concours internationaux", en *Concours pour le musée des Antiquités Egyptienne du Caire (1895)*. Textes réunis par Godoli E. et Volait M., Paris: Picard.
- Conzalez Robert** (2007), "The Columbus Lighthouse Competition: Revisiting Pan-American architecture's forgotten memorial", ARQ, n.67, Santiago.
- Delizia Ilia Mangoni Fabio** (1992), *Architectura e Politica. Ginevra e la Società delle Nazioni, 1925-1929*, Napoli.
- Σταύρος Γ.** (1998), *Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολεως (1861-1922). Διδακτορική Διατριβή*.
- Eldem Ethem** (2000), "Pera 1900" in: *Belgium in the Ottoman Capital. From the Early steps to the Belle Epoque. The Centenary of le Palais Belge 1900-2000*, Consulaire General of Belgium, İstanbul.
- H Εκδηλωσιστική Αλήθεια, έτος Λ, αρ. φύλων 12, 27 Μαρτίου 1910.*
- Ημερολόγιον του ΕΦΚ** (1905), «Η εκανονιστηρίς του εν Πέραια Ιερού Ναού των Ειοδίων της Παναγίας».
- Θεοδοσίδην-Σωτηρίου Α.** (2007), *Αρχιτέκτονες και Αρχιτεκτονική πρακτική στο Βορειοελλαδικό χώρο (1870-1912)*, Διδακτορική Διατριβή, Ε.Μ.Π.
- Jay Robert** (1987), «Taller than Eiffel's Tower: The London and Chicago tower projects, 1889-1894», *Journal of the Society of Architectural Historians*, v. 46, issue 2.
- L.N.K., «Μια εκλεπτυσσα Ανδριανή φυσιογνωμία. Πάτροκλος Μ. Καμπανάκης», εφ. Ανθρωπίτης, φ. 129/13-4-1929.
- Ιορδανόγλου, Αναστάσιος (2000) *Η Μητρόπολις Χαλκηδόνος από την αρχαιότητα έως σήμερα*, εκδ. Σύνθεμος των εν Αθήναις Μεγαλοσολάτων, Αθήνα 2000.
- Καραπανάξης, Π.** (1892), *Η πόρο του κατασλήματος συγκρονιώνα των δύο κόσμων δια της Ατλαντίδος, Κωνσταντινούπολη (β' επανεκτύπωση Αθήνα 1995).*
- Kreiser Kl.** (1997), *Public Monuments in Turkey and Egypt 1840-1916*”, *Mugarnas*, 14.
- Kürkman Garo** (2004), *Armenian Painters in Ottoman Empire, 1600-1923*, İstanbul, Matusalem Uzmanlık ve Yayıncılık.
- Κενοταντινίδης, Ιωσήφ** (1992), Το Χρυσοκέραμο Τοεγκέλλαιοι του Βοσπόρου, εκδ. Επικοινωνικού Μορφωτικού και Φύλακτηκού Συλλόγου Ταταύλιανόν και Περασμάτων, Αθήνα.
- Μαμονή Κ.** (1986), «Ένα μετόριο του Μ. Σπηλαίου στην Αντιγόνη των Πριγκηπονήθων. Άγιος Γεώργιος Καρούτης», πρακτικά Β' τοπικού συνεδρίου Αχαικών Σπουδών, Καλάβρια 25-27 Ιουνίου 1983, Αθήνα.
- Μαντούλιον-Παναγιωτοπούλου Θ.** (1985), *Το κτιριακό συγκρότημα της Μητρόπολης Θεοσαλονίκης, Θεοσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών*. Μήλλας, Ακτέλας (2000) *Σφραγίδες Μητροπόλεων Χαλκηδόνος Δέρκων*, εκδ. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα.
- Μπαρούτας Κ.** (1990), *Η εκαστική ζωή και η αισθητική παιδεία στην Αθήνα του 19ου αι., Αθήνα.*
- Μπόζη Σ.** (2002), *Ο Ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης. Κοινότητα Σταυροδρομίου. Πέραν, Αθήνα.*
- Νεολόγος** (1893), «Περὶ Ατλαντίδος» φ. 29/9 Μαΐου 1893 (567-568), φ. 30/16 Μαΐου 1893 (585-586), φ. 31/23 Μαΐου 1893 (602-605), φ. 32/30 Μαΐου 1893 (623-624), φ. 33/6 Ιουνίου 1893 (646-648), φ. 34/13 Ιουνίου 1893 (663-665).
- Νεολόγος** (1893) «Περὶ Ιστορίας της Τέχνης» φ. 26/18 Απρίλιου (505-507), φ. 27/25 Απρίλιου 1893 (526-529).
- Παπαμαζήλη Γρ., «Ο Ναός των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης εν Καϊδώ», περ. Πάντωνος, 16/5/1914 (επανέδοση Αθήνα 1990).
- Σιδηρόπουλος Φ.** (1999), *Τα Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα στην Κωνσταντινούπολη. Νοούσκειο Βαλονσάλη*, Αθήνα.
- Σταματοπούλου-Βασιλάκου Χρ. (1994), *Το Ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αι. 2τ. Αθήνα.*
- Σουλιγάνης Ευθ.** (2001), *Η Ελληνική Κοινότητα του Καΐρου (1856-2001)*, Αθήνα.
- Τούλένης Σ.** (1998), «Τα έργα και οι ημέρες ενός Κωνσταντινολίτη κάλφη του Περικλή Δημητρίου Φετάδη-πρακτικά της ημερίδας Η καθημερινή ζωή στην Κωνσταντινούπολη στο τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ού αι. Αθήνα.
- Τούλένης Σ.** (2000), «Οι Ρωμαίοι αρχιτέκτονες-καλφάδες της Πόλης 1869-1945», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 74-75, Αθήνα.
- Τούλένης Σ.** (2001), «Οι Έλληνες Αρχιτέκτονες της Κωνσταντινούπολης» στον τόμο *Τα επαγγέλματα των Ρωμώων στην Πόλη*, σειρά πρώτη, Σύνδεσμος των εν Αθήναις Μεγαλοσολάτων, Αθήνα.
- Τούλένης Σ.** (2004), «Το κτίριο της Μεγάλης του Γένους Σχολής», στα πρακτικά της 4^{ης} επιστημονικής ημερίδας *Η Πατριαρχείο Μεγάλη του Γένους Σχολή*, Αθήνα.
- Van den ReekMarc, "Le Palais de Belgique, Anno 1900", in Eldem Ethem (ed.) *Belgium in the Ottoman Capital*, The Consulate General of Belgium, Istanbul.
- Volait M.** (2008), "Un Ensemble urbain Art Deco en Egypte", *Arquitectura ART Deco en el Mediterráneo*, Barcelona: Ediciones Bellaterra.

- κατασκευής του Μητροπολιτικού Μεγάρου προβλεπόταν πρόπολο με κίονες και όχι με πεσσούς, όπως τελικά έγινε.
- 30.** Τον ιδιότυπο συνδυαμό αισθρονόμου-αρχιτέκτονα συναντήσαμε και σε δύο άλλες περιπτώσεις. Η μια αφορά τον εγκατεστημένο στο Παρίσι Έλληνα αισθρονόμο-αρχιτέκτονα Ευγένιο-Μιχαήλ Αντωνάδη (Κονσταντινούπολη 1861-Μεταν. Γαλλίας 1944). Ο Αντωνιάδης παρουσίασε το 1904 την περιήρητη του ογκώδους συγγράμματος του «Έκφρασης της του Θεού Αγίας Σοφίας» (α' εκδ. 1907-1909, επανέκδοση 1983) σε διάλεξη στον Ε.Φ.Σ.Κ., αριθμός την περίοδο που Πάτρορος ήταν αντιπρόεδρος. Η ώλη περίπτωση αφορά τον λεβαντίνον αρχιτέκτονα, ζωγράφο, διακοσμήτη και ερασιτέχνη αισθρόνομο και υποδευθύντης του Αυτοχροτοφόρου Αστεροσκοπείου Pietro Montani (1829-1887).
- 31.** Λόγω της Μικροσαματικής εκστρατείας δεν πραγματοποιήθηκε ο εορτασμός το 1921, όπως είχε αρχικά προβλεφθεί, αλλά το 1930.
- 32.** Φ. Δ. Μαρκάτου. Τα κατάλογα του Ιωάννη Δαμβέρη (1887-1937) ΓΑΚ 1996 III. Αρχείο Κεντρικής Επιτροπής 100ητρίδος της Εθνικής Παλαιγγενεοίας, φαί.56
- (έτος 1919): Επιτροπή Εικονογραφιών, Μεταλλίων, γραμματοσήμων. Β' Μετάλλια υποφ. 7: Δυο χαρτόνια όπου είναι επικολλημένα έγχρωμα έντυπα με περονούσατές μεταλλίων με την υπογραφή ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ ΚΑΜΠΑΝΑΚΗΣ ΕΙΓΡΑΨΕ και Patrocle "Campanakis Acte" (1919), φάρ. 28 (έτος 1920), υποφ. 8: ειδική επιτροπή αναμνηστικών σημάτων. Δύο σχέδια του αρχιτέκτονα Πάτρορος Καμπανάκη για τη «Σημαία του Πανελλήνιου» και το αναμνηστικό μετάλλιο της Ελληνικής Εκατονταετηρίδας 1821-1921 (Κονσταντινούπολης, Νέφρων Ιανουάριος 1920). Επίσης απόκομμα εφ. Ελληνική 30/5/1929 και Επειγόντη 29/5/1929.
33. Μια απότιμηρη του διαγωνισμού, στον οποίο κατατέθηκαν 455 συμμετοχές και στάγουν όχι απλά στην κατασκευή ενός μνημείου, αλλά στην κατασκευή ενός συμβόλου για μια ενιαία αμερικανική ταυτότητα, επηγεινήθηκε από τον Robert Gonzalez, "The Columbus Lighthouse Competition: Revisiting Pan-American architecture's forgotten memorial", ARQ (San Diego), n. 67, December 2007, pp. 80-87.
34. Μετά το θάνατο του καταδωρήθηκε στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυλοπαίδεια Πυρού (ΜΕΕ), τ. ΙΙ, σ. 82 και στο Νέωντερον Εγκυλοπαιδικόν Λεξικόν Ήλιου, τ. Θ'.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Barilliari D, Godoli E. (1996),** Istanbul 1900. Art Nouveau Architecture and Interiors, New York: Rizzoli.
- Biyukkarcı S. (2003),** Turkiyede Rum Okulları, Konya.
- Γερόλυμπος Α. (1997)** Μεταξύ Ανταρτής και Δύσης. Θεοσολονίκη και Βορειοελλαδικές πόλεις στο τέλος του 19ου αιώνα, Θεοσολονίκη: Τριγωνό.
- Celik Z. (1992),** Displaying the Orient. Architecture of Islam at nineteenth century world's fairs, University of California Press.
- Celik Gülersoy (1993),** Terebaşı, bir meydan savası [Τελέμπαιοι, η μάχη μίας πλατείας], τόμ. I & II, İstanbul.
- Cezar Mustafa (1995),** Sanatı Batıya açılış ve Osman Hamdi [Το άνοιγμα της Τέληνς προς την Δύση και ο Οσμάν Χανής], İstanbul.
- Colonas V. et Theodoreou L. (2010),** «Quelques éléments sur le projet grec de l'architecte Patroclos Campanakis et sa vocation pour les concours internationaux», en Concours pour le musée des Antiquités Egyptiennes du Caire (1895). Textes réunis par Godoli E. et Volait M., Paris: Picard.
- Conzalez Robert (2007),** "The Columbus Lighthouse Competition: Revisiting Pan-American architecture's forgotten memorial", ARQ, n.67, Santiago.
- Delizia Ilia, Mangano Fabio (1992),** Architettura e Politica. Ginevra e la Società delle Nazioni, 1925-1929, Napoli.
- Γιαννεζόπουλος Γ. (1998),** Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολεως (1861-1922). Διδακτορική Διατριψή.
- Eldem Ethem (2000),** "Pera 1900" in: Belgium in the Ottoman Capital. From the Early steps to the Belle Epoque. The Centenary of le Palais Belge 1900-2000, Consulaire General of Belgium., İstanbul.
- Η Εσκλήσιοτική Αλήθεια, έτος Α, αρ. φύλλου 12, 27 Μαρτίου 1910.
- Ημερολόγιον του ΕΦΚ (1905),** «Η εκατονταετής του εν Πέραιω Ιερού Ναού των Ευούσιων της Παναγίας».
- Θεοδορίδης-Σατρίου Α. (2007),** Αρχιτέκτονες και Αρχιτεκτονική πρακτική στο Βορειοελλαδικό χώρο (1870-1912), Διδακτορική Διατριψή, Ε.Μ.Π.
- Jay Robert (1987),** "Taller than Eiffel's Tower. The London and Chicago tower projects, 1889-1894", Journal of the Society of Architectural Historians, v. 46, issue 2.
- I.N.K., «Μια εκλαπώδης Ανδρασκή φυσογνωμία. Πάτρορος Μ. Καμπανάκης», εφ. Ανδρούποτης, φ. 129/13-4-1929.
- Ιορδάνογλου, Αναστάσιος (2000) Η Μητρόπολις Χαλκηδόνος από την αρχαιότητα έως σήμερα, επδ. Σύνθεσης των εν Αθήναις Μεγάλουσχολιών, Αθήνα 2000.
- Καμπανάκης Π. (1892),** Η προ των κατασκευών συγχρονισία των δύο κύριων δια της Ατλαντίδος, Κωνσταντινούπολη (β' επανεκτίπωση Αθήνα 1995).
- Kreiser Kl. (1997),** "Public Monuments in Turkey and Egypt 1840-1916", Muqarnas, 14.
- Kirkman Garo (2004),** Armenian Painters in Ottoman Empire, 1600-1923, İstanbul, Matusalem Uzmanlık ve Yayıncılık.
- Κονσταντινίδης Ιωσήφ (1992),** Το Χρυσοσάραμο Τοσχέλκαιοι του Βοσπόρου, επδ. Εκπλήστικον Μορφωτικόν και Φύλαξητικόν Συλλόγου Ταταύλαμάν και Περισσοτῶν, Αθήνα.
- Μαμονή Κ. (1986),** «Ένα μετόχι του Μ. Σπηλαίου στην Αντιγόνη των Πριγκηποννήσων. Άγιος Γεώργιος Καρούτης», πρακτικά Β' τοπικού συνεδρίου Αχαικών Σπουδών, Καλλάρευτο 25-27 Ιουνίου 1983, Αθήνα.
- Μαντοπόύλου-Πανεγιεροπόλου Θ. (1985),** Το κτηματικό συγκρότημα της Μητρόπολης Θεοσαλανίκης, Θεοσαλανίκη: Επαρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Μήλας, Ακίντας (2000) Σφραγίδες Μητροπόλεων Χαλκηδόνος Δέρχων, επδ. Ιδρυμα Μεζονος Ελληνισμού, Αθήνα.
- Μπαρόύτας Κ. (1990),** Η ευαστική ζωή και η αισθητική παιδεία στην Αθήνα του 19ου αι., Αθήνα.
- Μπούζη Σ. (2002),** Ο Ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης, Κοινότητα Σταυροδρομίου. Πέραν, Αθήνα.
- Νεολόγος (1893),** «Περὶ Ατλαντίδος» φ. 29/9 Μαΐου 1893 (567-568), φ. 30/16 Μαΐου 1893 (585-586), φ. 31/23 Μαΐου 1893 (602-605), φ. 32/30 Μαΐου 1893 (623-624), φ. 33/6 Ιουνίου 1893 (646-648), φ. 34/13 Ιουνίου 1893 (663-665).
- Νεολόγος (1893)** «Περὶ Ιστορίας της Τέληνης» φ. 26/18 Απριλίου (505-507), φ. 27/25 Απριλίου 1893 (526-529).
- Παπαμημήτης Γρ.,** «Ο Ναός των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης εν Καΐδο», περ. Πάντανος, 16/5/1914 (επανέδοση Αθήνα 1990).
- Σιδηρόπουλος Φ. (1999),** Τα Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα στην Κωνσταντινούπολη. Νοοσομείο Βασιλιά, Αθήνα.
- Σταματοπούλου-Βασιλάκου Χρ. (1994), Το Ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αι., Αθήνα.
- Σουλιογάνης Ευθ. (2001),** Η Ελληνική Κοινότητα των Καΐδων (1856-2001), Αθήνα.
- Τουλένης Σ. (1998),** «Τα έργα και οι ημέρες ενός Κωνσταντινοπολίτη κάλφα του Πειραιώς Δημητρίου Φωτιάδην-πρακτική της ημερίδας Η καθημερινή ζωή στην Κωνσταντινούπολη στο τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ού αι., Αθήνα.
- Τουλένης Σ. (2000),** «Οι Ρωμαϊκοί αρχιτέκτονες-καλφάδες της Πόλης 1869-1945», Σύγχρονο Θέματα, τχ. 74-75, Αθήνα.
- Τουλένης Σ. (2001),** «Οι Έλληνες Αρχιτέκτονες της Κωνσταντινούπολης» στον τόμο Τα επαγγέλματα των Ρωμάων στην Πόλη, οικεία πρώτη, Σύνδεσμος των εν Αθήναις Μεγάλοσχολών, Αθήνα.
- Τουλένης Σ. (2004),** «Το κτίριο της Μεγάλης του Γένους Σχολής», στα πρακτικά της 4ης επιπτυχιακής ημερίδας, Η Πτωτικόχριτη Μεγάλη του Γένους Σχολή, Αθήνα.
- Van den Reecq Marc, "Le Palais de Belgique, Anno 1900", in Eldem Ethem (ed.) Belgium in the Ottoman Capital, The Consulate General of Belgium, İstanbul.
- Volait M. (2008),** "Un Ensemble urbain Art Deco en Egypte", Arquitectura ART Deco en el Mediterraneo, Barcelona: Ediciones Bellaterra.